

VIERDE HOOFDSTUK

DE ZUIDHOLLANDSE DIALECTINVLOED GETOETST AAN DE HERKOMST DER IMMIGRANTEN

1. De geslachtlijsten Colenbrander-De Villiers

Allereerst geef ik hier een statistisch overzicht van de localiseerbare Nederlandse stamouders:

1657—1687 Van 81 zijn uit Bommel 2, Giesen-Nieuwkerk 1, Goeree 2, Gorinchem 1, Gouda 2, 's-Gravenhage 1, Leiden 2, Leiderdorp 1, Lekkerkerk 1, Oud-Beierland 1, Oudekerk 2, Rotterdam 3, Woerden 3, totaal 22 Zuidhollanders, dus ruim 27 %.

1688—1717 Van 132 zijn uit Delft 2, Giesendam 1, Gorinchem 1, Den Haag 1, Leiden 8, Maassluis 1, Rotterdam 10, totaal 24 Zuidhollanders, dus ruim 18 %.

1718—1747 Van 111 zijn uit Delft 4, Dordrecht 1, Den Haag 5, Leiden 1, Rijswijk 1, Rotterdam 4, Vlaardingen 1, Woerden 1, Zoetermeer 1, totaal 19 Zuidhollanders, dus ruim 17 %.

1748—1777 Van 92 zijn uit Delft 4, Delftshaven 1, Dordrecht 1, Gouda 2, Den Haag 3, Leiden 2, De Lier 1, Meerkerk 1, Rotterdam 2, totaal 17 Zuidhollanders, dus ruim 18 %.

Op grond van dit lijstje kan men de veel verbreide mening, als zou Zuid-Holland het leeuwendeel der kolonisten aan Afrika hebben geleverd, niet waar maken. Tot het ontstaan van die mening zal vooral het gezag van J. TE WINKEL de stoot hebben gegeven. Uitgaande van de op zichzelf juiste constatering van een Zuidhollandse kleuring van het Afrikaans, had TE WINKEL ten aanzien van de Afrikaners het vermoeden uitgesproken: „Uit Amsterdam zijn er zeker verscheidene afkomstig, maar de meeste toch zijn blijkbaar uit Zuid-

Holland, vooral uit Rotterdam, de Alblasserwaard en het Overmaasche, en verder uit Zeeland gekomen, want [!] het dialect van die streken verloochent zich in het Zuidafrikaansch nog niet" (Vragen van den Dag XI (1896) 346). Toen korte tijd daarop BOEKENOOGEN bovendien nog nadrukkelijk constateerde, dat de bakermat van het Afrikaans in geen geval in Noord-Holland gezocht moest worden, scheen de mening van TE WINKEL nog beter gefundeerd. Onwillekeurig wordt de centrale positie van Zuid-Holland als emigrantenbron ook weer onderstreept door D. B. BOSMAN (TWK I (1922/3) 1) : „As ons 'n sirkel beskryf met Gouda as middelpunt en Gouda-Amsterdam as straal, dan sou daarmee die gebied aangegee wees, waaruit die meeste Nederlanders na Suid-Afrika verhuis het". Een sterke suggestie in die richting gaat ook uit van het kaartje van VOIGT, Die Stammväter der Buren und ihre Urheimat", afgedrukt in GODÉE MOLSBERGEN-VISSCHER, Zuid-Afrika's geschiedenis in beeld.

Men verheuge zich echter niet voorbarig over de overeenstemming van historisch en taalkundig onderzoek. Als men de lijsten van COLENBRANDER raadpleegt, is de historische leemte evident. De sterke positie van de Alblasserwaard, om maar iets te noemen, wordt door de lijsten in genen dele bevestigd. De Giesendammer en de Giesen-Nieuwkerker kunnen aan de taal in Afrika geen „Alblasserwaardse" draai hebben gegeven ook al zouden zij daarbij de steun van de inwoner uit Meerkerk (aan de grens van de Alblasserwaard) hebben gehad. Het zo centraal vermelde Gouda heeft twee emigranten opgeleverd in de eerste periode en twee in de vierde (waarvan de taalinvloed natuurlijk nihil is). De enige plaats, die enigszins sprekend naar voren komt, is Rotterdam.

Men zal opmerken, dat er toch méér emigranten, b.v. uit de Alblasserwaard, kunnen zijn geweest dan de twee genoemde. Maar diezelfde mogelijkheid (die men zich niet al te elastisch moet denken ³⁰⁰) geldt voor om 't even welk gewest-van-herkomst : er is voor zover ik zie geen reden om te veronderstellen, dat vrouwe Historia zich ten doel gesteld zou hebben om bepaaldelijk de Zuidhollanders te verdonkeremanen. Laat mij hierbij dadelijk onderstrepen, dat van emigratie-in-groepsverband (want die wordt eigenlijk door TE WINKEL gesuggereerd) vóór de komst der Hugenoten geen sprake kan zijn. Men verlaat het pad der gedocumenteerde historie, wanneer men redeneert : „de taal van Afrika doet aan die van de Alblasserwaard

³⁰⁰ Immigratie buiten-de-Kompagnie-om was ondenkbaar. Bovendien vielen alle blanken, die zich aan de Kaap vestigden, onmiddellijk onder de (zeer nauwkeurig bijgehouden en tot op de huidige dag grotendeels bewaarde) Kaapse administratie.

denken; als er dan zo weinig Alblasserwaardse emigranten zijn: il faut les inventer. Men zou ze dan te voorschijn moeten toveren uit de ca 30 % „Nederlanders” waarvan de nauwkeurige plaats van herkomst onbekend is.

De gedachte aan 18de-eeuwse Zuidhollandse dialectinvloed wordt kortweg absurd³⁰¹, wanneer men bij COLENBRANDER ziet, dat na 1700 het type „Kaapse vrouw” naar voren komt, dat hoe langer hoe meer gaat overwegen. Welnu 11 van de 15 Zuidhollanders, die in de periode 1700—1717 aan de Kaap komen³⁰², huwen een „Kaapse vrouw”. Het is duidelijk dat deze Hollanders, die als „orang baroe” en waarschijnlijk op zeer verschillende tijdstippen los van elkaar naar Afrika waren gekomen, in de reeds min of meer geconsolideerde blanke „Kaapse” gemeenschap van 1308 zielen zijn opgegaan. Zij zijn mee-gesleept in de richting die de stroom toen reeds had. Die stroom kon door dit 15-tal niet meer beïnvloed worden. Taalkundige invloed van de nà 1700 nadruppelende Zuidhollanders (men ziet bovendien dat het percentage na 1687 daalt!) wordt trouwens steeds minder aannemelijk naar mate wij verder in de 18de eeuw komen.

Bij onze beschouwingen dienen we nu verder retrospectief te werk te gaan.

In de jaren 1688—99 kwam aan nieuw Zuidhollands bloed uit Giesendam 1, Leiden 4, Maassluis 1, Rotterdam 3, totaal 9 immigranten-stamouders — een te verwaarlozen percentage³⁰³, wanneer men het b.v. vergelijkt met de betrekkelijk massale immigratie der Hugenoten. Als ondanks deze geringe Zuidhollandse immigratie de taal van de nakomelingen toch een Zuidhollandse kleur heeft, dan moet het Kaapse taalgebruik in 1687 reeds die Zuidhollandse kleur hebben bezeten.

Van belang is het feit, dat ook de taal der Hugenoten-nakomelingen diezelfde Zuidhollandse kleur heeft³⁰⁴; ook de Hugenoten zullen dus

³⁰¹ De blanke bevolking van de Kaap omstreeks 1700 wordt in Afrika begroot op 1308 blijkens de nieuwste publicatie (1947) van D. B. BOSMAN, Het ontstaan van het Afrikaans (in Kultuurgeschiedenis van die Afrikaanse Volk II, 8).

³⁰² Delft 2, Gorinchem 1, Den Haag 1, Leiden 4, Rotterdam 7.

³⁰³ Ik maak er veiligheidshalve nog eens op attent, dat na een nauwkeuriger personaliën-onderzoek deze aantallen uit de voorlopig nog als „Nederlander” teboekstaanden misschien iets kunnen worden vergroot, zonder dat daardoor (volgens een eenvoudige waarschijnlijkheidsberekening) het percentage behoeft te stijgen. Wat de verdere verhoudingen betreft: er waren in 1687 reeds 573 blanken aan de Kaap (BOSMAN t.a.p. 8).

³⁰⁴ Immers hun taal wijkt niet principieel af van die der andere Afrikaners (als enig Frans kenmerk heeft men wel eens genoemd: de „gebrouwde” r, een mogelijkheid, die m.i. niet a priori behoeft te worden verworpen).

hun taalbehoeften uit Zuidhollands-gekleurde bron hebben gedekt. Zo niet, dan zou men moeten veronderstellen, dat ze er oorspronkelijk een niet-Zuidhollands gekleurd taaltje op na hebben gehouden, dat zij naderhand tot op de laatste rest voor een (Zuidhollands-gekleurd!) Afrikaans-der-niet-Fransen zouden hebben verwisseld! Afgezien van de gekunsteldheid van een dergelijke reconstructie zij nogmaals met nadruk geconstateerd, dat het uitgesloten geacht moet worden, dat de taal der niet-Fransen nà 1687 plotseling (en nog minder geleidelijk) een Zuidhollandse kleur heeft gekregen.

Men bedenke bij dit alles, dat verschillende Zuidhollandismen, die in de 17de eeuw nog wèl (algemeen-)Zuidhollands waren, in de 18de eeuw veelal in een aanmerkelijk zwakkere positie waren gekomen. Ik denk hier o.a. aan gevallen als *heuning* en *pers*, waarvan de dialectische verspreiding in het 18de eeuwse Hollands vermoedelijk meer gelijkenis zal hebben gehad met de huidige dan met de 17de-eeuwse.

Het is hier de plaats om even aandacht te schenken aan de taal der Fransen (die naar men weet hoofdzakelijk na 1687 zijn gekomen). Men is het erover eens, dat het geenszins allen verstokte Fransen geweest zijn, maar dat velen van hen, sommigen meer anderen minder, een zekere bedrevenheid in het Hollands hadden. Waar hadden zij dit Hollands geleerd? Verdiept men zich wat nader in de gegevens, dan blijkt, dat er van een zeker percentage mag worden verondersteld, dat zij hun „taalkundige vooropleiding” in Zuid-Holland hebben gehad. Maar (al is het theoretisch denkbaar) het zou toch wat sterk zijn om aan te nemen, dat juist deze Fransen (grotendeels van matige ontwikkeling) de Zuidhollandse kleur in het Afrikaans hebben gebracht; op zijn hoogst zullen we kunnen veronderstellen, dat zij het gebruik van Zuidhollandismen in bescheiden mate kunnen hebben bevorderd. Wanneer we zien, dat tegenover de 22 Zuidhollanders uit de periode 1657—1687 toch 21 Noordhollanders staan, zullen we tot nader order mogen vermoeden, dat de verhouding tussen het aantal Noordhollands-georiënteerde Hugenoten en dat der Zuidhollands-georiënteerden ongeveer fifty-fifty is geweest.

Resultaat van onze retrospectie: reeds in 1687 moet de Nederlandse taal in Afrika een Zuidhollandse kleur hebben bezeten. Is dit onaannemelijk?

De blanke bevolking van 1687 bestond, naar we zagen, uit 573 koppen (bovendien 310 slaven). De namen van gezinnen die toen half of geheel Zuidhollands waren, kan men uit COLENBRANDER optekenen (de plaats van herkomst van man en vrouw steeds tussen haakjes opgegeven, het huwelijksjaar aan het slot).

Pretorius (GOEREE)—Meijntjes ³⁰⁵ (Hasselt) + 6 kinderen	1673 (1677)
Jansen (Nijmegen)—Theunisse (BOMMEL) + 4 k.	1668
Michiels (Stockholm)—Van Delft (BOMMEL) + 5 k.	1670
Van As (Harlingen) — Jansen (LEIDEN) [2 k.]	1691
Hendrik Olivier (OUDEKERK)—Verweij (WOERDEN) + 7 k.	1677
Ockert Olivier (OUDEKERK)—Verweij (WOERDEN) + 13 k.	1679
Botha (OUD-BEIERLAND)—Harmans (Rhenen) + 5 k.	1672
Gildenhuijzen (LEIDEN)—Hoefnagel (Nederland) + 8 k.	1673
Johannes Mostert (Utrecht)—Van Hulst ('s-GRAVENHAGE) + 5 k.	1672
Mijburgh (LEIDERDORP)—Van Laar (Amsterdam) [6 k.]	1687
De Beer (Wageningen)—Veelhuijsen (WOERDEN) + 8 k.	1675
Visser (Hessen)—Van de Graaff (GORINCHEM) + 1 k.	1676
Gerrits (GOUDA)—Claassen (Nederland) + 3 k.	1682
Prinslo (GOUDA)—Claassen (Nederland) + 3 k.	1683
Henning (Berlijn)—Visser (LEKKERKERK) + 4 k.	1686
Van Staden (Haarlem)—Willemse (GIESEN-NIEUWKERK) [2 k.]	1690
Van Deventer (Veldcamp)—Jacobs (ROTTERDAM) [8 k.]	1688
Pretorius (GOEREE)—Hanssen (?) [3 k.]	1687
Scheepers Sr (ROTTERDAM)—Nederl. vrouw + 1 k.	in Nederland
Scheepers Jr (ROTTERDAM)—Van der Heijden (Kaap) [2 k.]	1713

Wanneer men uit bovenstaande statistiek de kinderen uit huwelijken van 1687 en later ³⁰⁶ in aftrek brengt en het aantal kinderen van Ockert Olivier tot 6 en dat van Henning tot 1 reduceert, komt men tot een getal van 63 „Zuidhollandse” kinderen en 22 Zuidhollandse volwassenen. Hier voor het eerst begint de Zuidhollandse invloed discutabel te worden.

Discutabel, maar niet vanzelfsprekend! Tegenover de 22 Zuidhollandse stamouders staan, zoals we zagen, 21 Noordhollanders, waaronder niet minder dan 15 „Amsterdammers” ³⁰⁷ (verder 5 Haarlemmers en 1 uit Broek in Waterland). Op grond van de overwegende culturele betekenis van Amsterdam en de sterke gerichtheid der Oost-Indische Compagnie op de hoofdstad zou men zich dus over een „Amsterdams” cachet van het Afrikaans dier dagen allerminst verbazen. Dit te minder, daar juist onder de oudste kolonisten de meeste Noordhollanders zijn: tot 1670 is de stand Noord-Holland contra Zuid-Holland nog 8—2! In TWK I (1922/23) 12 heeft D. B. BOSMAN de

³⁰⁵ In tweede huwelijk Starrenburg (Amsterdam).

³⁰⁶ Deze jaartallen door ons gecursiveerd en het aantal kinderen tussen [] geplaatst.

³⁰⁷ Van een nadere kritiek op deze terminologie onthoud ik mij om redenen die beneden blz. 235 zullen worden vermeld.

herkomst der stamouders voor de gehele periode 1652—1712 aldus berekend: uit Noord-Holland 45, Zuid-Holland 28, Zeeland 20, Utrecht 17.

Ik laat nu maar in het midden, dat het localiseerbare Zuidhollandse contingent nogal geflatteerd is, doordat ik al deze bovengenoemde gezinnen als vol-Zuidhollands reken ³⁰⁸. Maar ook al voert men het aantal Zuidhollandse voorvaderen op tot het maximum dat op grond der bronnen toelaatbaar is, het overwegend Zuidhollands cachet van de taal in Afrika wordt door de lijsten van COLENBRANDER niet gerechtvaardigd. Onopgelost blijft het probleem: wanneer, waarom en hoe heeft het Nederlands in Afrika zijn specifiek Zuidhollandse kleur gekregen?

De vraag dient te worden gesteld, of het methodisch geoorloofd is, onze berekeningen te baseren op de lijsten van COLENBRANDER-DE VILLIERS, die nu al haast een halve eeuw oud zijn en waarop sindsdien in vakbladen en openbare pers menige aanvulling is gegeven. Zo is mij bekend, dat HOGE in een welgefundeerd artikel „Die Duitsers in die Afrikaanse wordingsgeschiedenis” (Kultuurgesk. I 155—84) heeft aangetoond, dat er in COLENBRANDER's lijsten vrij wat Duitsers blijken te ontbreken. Ook WERNER SCHMIDT had reeds gezegd, dat COLENBRANDER enkele Duitsers verkeerdelijk als Nederlanders had beschouwd. Waarbij echter BOSMAN opmerkt: „In SCHMIDT se lys — hy gee maar 'n 500 name van Duitse stamvaders teenoor 841 by COLENBRANDER — word die teenoorgestelde fout wat ook voorkom — dat COLENBRANDER Nederlanders as Duitsers classifiseer — nie in aanmerking geneem nie”.

Wie zal bij het doorlezen van de lijsten van COLENBRANDER niet zo nu en dan door twijfelingen worden bevangen? De oudste stamvader STEVEN JANSZ met de typisch-Friese achternaam BOTMA staat te boek als Wageninger ³⁰⁹. WILLEM VAN DER MERWE, die wij naar de buurt van Dordrecht of Rotterdam zouden localiseren, heet geboren te Broek. Bij COLENBRANDER wordt zijn geboorteplaats aangeduid als „Broek in Waterland”. Doch in de monstertol van 1664 (Kol. Arch.

³⁰⁸ Bezieet men de gevallen nader, dan is zonder meer duidelijk dat in de gezinnen van de Zweed Michiels en de Duitsers Visser en Henning het Zuidhollands element moest triomferen, en eigenlijk geldt dat voor alle gezinnen waar de vrouw Zuidhollandse was. De oriëntering van het gezin Pretorius is twijfelachtig, maar het gezin Botha kan men als Zuidhollands laten passeren (het zal in elk geval niet Noordhollands georiënteerd geweest zijn). Over de familie Gildenhuijzen zie blz. 254. De rest zal wel zuiver Zuidhollands geweest zijn.

³⁰⁹ Zijn zoon Jan Stevens schrijft zich echter Botman (met *n*), zie HOGE TWK XIII (1935), 288. Zelfs in 1784 wordt nog Botman gespeld (VAN OORDT, Taalargief 3, 70 en 77).

No. 3976) heet hij „WILLEM SCHALCQ VAN DER MERWE VAN DE BROUCC bootsman (zie beneden blz. 248). Er zijn in Nederland ruim 60 toponiemen Broek, waarvan althans een aan de Merwedijk. Had hij dus toch bij de Zuidhollanders vermeld moeten worden ³¹⁰? Tegenover deze mogelijke vermeerdering van het Zuidhollandse element kan men dadelijk voor een vermindering pleiten, waartoe o.a. de namen der familie GILDENHUIJZEN (GELDENHUIS) aanleiding geven, die als pur-sang „Leidenaars” te boek staan, ofschoon de Bentheimse associaties van hun achternaam nog door hun voornamen versterkt worden (immers juist de namen ALBERT, AREND, BEREND en HENDRIK behoren tot de meest gebruikelijke voornamen in het gebied van Twente en Bentheim ³¹¹). Is het verder niet vreemd, dat Noord-Holland vrijwel uitsluitend stedelingen fourneert? Gaat men echter aan de vele „Amsterdammers” twifelen, dan is diezelfde twijfel gerechtvaardigd ten aanzien van de „Rotterdammers”. Kortom zolang de lijst van COLENBRANDER niet over de hele linie systematisch is aangevuld en bijgewerkt, heeft men geen solied houvast voor een volkomen betrouwbare indeling naar provinciale herkomst. Wie dergelijke eisen van volmaaktheid stelt, moet het kind met het badwater wegwerpen en zich voorlopig nog maar geresigneerd onthouden van alle percentage-berekeningen. Ik vestig echter de aandacht op het globale karakter mijner gehele becijferingen, waarbij het in de eerste plaats op percentages aankomt. Of die op den duur een belangrijke principiële verandering zullen moeten ondergaan, zal de tijd moeten leren. De meeste verschuivingen zullen trouwens waarschijnlijk verwacht kunnen worden voor de tijd van na 1700, die, zoals boven is aangetoond, voor de Zuidhollandse „kleuring” van het Afrikaans nauwelijks in aanmerking kan komen. Voor ’t overige kan ik mij geheel aansluiten bij BOSMAN, Kultuurgesk. II, 3 : „Die gegewens waarop hierdie berekenings berus, nl. die lyste van DE VILLIERS en COLENBRANDER, is onvolledig en nie heeltemal betroubaar nie, maar wat die persentasies, die verhoudinge dus, betref sal vollediger gegewens vermoedelik nie veel verskil maak nie, want ons kan aanneem, dat onder die ontbrekendes min of meer dieselfde verhoudinge sal geld as onder die opgetekendes”.

Men verlieze trouwens niet uit het oog, dat de hele opzet van mijn betoeg in wezen een negatieve strekking had, nl. aan te tonen, dat de stamouder-lijsten onvoldoende houvast bieden voor een verklaring van de Zuidhollandse kleur van het Afrikaans.

³¹⁰ Het art. van THEUNISSEN, Die familie Van der Merwe (Die Brandwag 15 Des. 1944), is hiertelende niet bereikbaar.

³¹¹ Beneden blz. 254 zal blijken dat deze hele familie inderdaad uit Burgsteinfurt afkomstig is.

Die Zuidhollandse kleur behoeft er echter niet noodzakelijk te zijn ingebracht door de Hollanders die aan de Kaap gebleven zijn en a fortiori dus ook niet uitsluitend door die geslachten, waarvan nakomelingschap in leven is gebleven. Ook zij die, speciaal in de eerste periode, een deel van hun leven aan de Kaap hebben doorgebracht, maar naderhand weer naar Europa zijn teruggekeerd, hebben invloed op de cultuur en dus ook op de taal gehad. Ook van deze vlottende „Kapenaars” moeten wij dus een overzicht trachten te krijgen.

Men zal er wellicht op wijzen, dat dit evenzeer geldt voor de tijd na 1687 als voor de tijd, die ik speciaal op het oog heb: de vijftiger en zestiger jaren. Het nut van de boven gegeven statistische berekeningen zou volgens deze opvatting eigenlijk problematisch worden en de hele situatie zou dus opnieuw, buiten de registers van COLENBRANDER om, moeten worden bezien. Hiertegen moet ik opmerken, dat ik nimmer een Kaapse naamlijst onder ogen heb gehad, waaruit een sterkere frequentie van Zuidhollanders zou blijken (ik bedoel dus: sterker dan blijkens de stamouderlijsten). Maar bovendien heb ik voor de tijd na 1700 reeds betoogd, dat er zó laat van dialectisch-Hollandse invloed geen sprake kan zijn, omdat de „Kaapse vrouw” toen meer en meer het veld ging beheersen. Toen dit type regel begon te worden, moet ook het huiselijk en maatschappelijk leven meer en meer zijn Kaapse „draai” hebben gekregen.

Wel is er na 1700 een niet te onderschatten algemeen-Hollandse, Hooghollandse of algemeen-Nederlandse invloed geweest, die van de ambtelijke Kaapstad uitging. Maar die 18de-eeuwse ambtenaren hebben geen eigenlijk „dialect” meer gesproken. Hun invloed komt m.i. tot uiting in het reeds op blz. 228 vermelde eigenaardige „verdeftigingsproces”, waarvan de sporen zo duidelijk in het Afrikaans zijn waar te nemen.

De dialectische invloed van de oude garde der niet-blijvende „Kapenaars” zal trouwens moeten worden afgemeten, niet alleen naar de duur van hun verblijf, maar ook naar de positie die ze hebben bekleed. Zoals in alle culturele aangelegenheden geldt ook hier de overweging, dat het meer op de kwaliteit aan komt dan op de kwantiteit. Men mag hierbij dunkt me uitgaan van de veronderstelling dat de invloed dezer mensen op de tendentie der taalontwikkeling groter geweest moet zijn, naarmate hun culturele werkzaamheid vroeger valt.

2. Stand van de Kaapse bevolking anno 1664

A. Inleidende opmerkingen

Bij het onderzoek naar de herkomst van het Afrikaans heeft men zich tot dusver meestal bepaald tot het nagaan der (Nederlandse, Franse, Duitse enz.) „stamouders” maar zich daarbij niet altijd voldoende gerealiseerd: 1° dat een aanzienlijk gedeelte der stamouders (vooral die na 1700, dat is dus de overgrote meerderheid) grosso modo die taal gingen spreken, die zij aan de Kaap vonden en 2° dat de stamouders, met name in de beginperiode, slechts een kleine fractie van de bevolking hebben uitgemaakt.

Wanneer ik hier zo nadrukkelijk het woord fractie gebruik, mag ik (na mijn verschillende publicaties over deze materie) als bekend veronderstellen, dat de taalkundige invloed van een minderheid door mij niet pleegt te worden onderschat; ook dit boek is trouwens weer een doorlopend betoog voor het tegendeel. Het komt maar op de kwaliteit van die minderheid aan. Maar ik kan mij niet aan de indruk onttrekken, dat het aantal *s t a m o u d e r s* uit die beginperiode te gering, te heterogeen en te weinig invloedrijk was, dan dat zij de stoot in een bepaalde richting hebben kunnen geven. Wat de beide laatste punten betreft, springt het principiële verschil met het homogene en invloedrijke karakter van het milieu-VAN RIEBEECK onmiddellijk in het oog.

Zodra zich een min of meer homogeen milieu met „Kaapse” allures vormt, krijgen „Kaapse” taalgewoonten hun kansen, ook al zou dit milieu slechts klein zijn. Dat zich in de beginperiode reeds een apart boeren„milieu” gesepareerd zou hebben lijkt mij niet waarschijnlijk. M.i. was er bij het vertrek van VAN RIEBEECK in 1662 nog maar één blanke gemeenschap, die van fort-en-omgeving, met ééntoppige leiding.

Het meest instructief voor ons doel zou nu zijn een overzicht van de bevolking op het eind van de aera-VAN RIEBEECK. Daar echter de (ongeveer naard uitvoerige) lijst van 1664 tevens een volledig overzicht der vrijeluiden en hun dienaren bevat, heb ik deze voor publicatie verkozen. Zij heeft bovendien het voordeel dat die van 1663 er practisch mede in vervat is (van de 120 employé's van deze laatste blijken er slechts weinigen op die van 1664 te ontbreken). In strijd met wat men wel eens aanneemt, mag men dus toch wel een zekere mate van conservatisme bij de eenmaal gevestigden constateren (wat anderzijds natuurlijk zeer wel gepaard kan gaan met een groei tengevolge van uitbreiding van het corps). Bovendien staan er van de 16 „ziecken en Impotenten van de laest [1663] vertrocken schepen hier aen landt gebleven” (dus zij, die, naar men zou zeggen, op de nominatie stonden om te vertrekken) weer 10 op de gewone monsterrol-1664 (+ 2 onder

de vrije luiden). Op de hieronder gepubliceerde lijst heb ik bovendien nog aangegeven, welke namen reeds op de monsterrol van 1661 voorkomen. Bij de personen, waarvan de aanwezigheid aan de Kaap reeds vóór 1661 blijkt, heb ik dit aangegeven (maar deze gegevens zijn voor uitbreiding vatbaar).

Zo heb ik dus getracht enig historisch perspectief aan te brengen, al moet ik de lezer wel verzoeken, aan het geheel geen hogere eisen te stellen dan die van een onvolmaakte „proeve”. Na grondiger onderzoek (dat, naar ik heb ervaren, zeer tijdrovend is) zullen de familiale en groepsverhoudingen beter aan het licht komen en bovendien zal de localisering nog geperfectioneerd kunnen worden. In rekeningen, auctie-lijsten enz. wordt dikwijls een plaats van herkomst opgegeven, die juister lijkt dan de meer „officiële”. Uit deze (zeer talrijke) rekeningen zal men zich op den duur ook een beeld kunnen vormen omtrent de economische positie der betrokkenen en eventueel omtrent hun gedragingen. Anecdotische mededelingen omtrent het karakter der bewoners, hun „neerstigheid” enerzijds, maar hun losbandigheid anderzijds, zullen het beeld nog kunnen vervolledigen. Ik heb getracht, althans iets in deze richting te doen, maar ben mij ten volle bewust, dat latere onderzoekers op grond van het volledige materiaal van alle monsterrollen en rekeningen (het wachten is op een bewerker) aanzienlijk beter en sprekender resultaten zullen bereiken.

B. De volledige tekst van de monsterrol-1664

Bij het raadplegen van de nu volgende monsterrol van 1664 (Kol. Arch. 3976 ongepagineerd) gelieve men op de volgende punten te letten:

1. Tussen [] zijn alle toevoegingen van mijn hand. Zoveel mogelijk wordt aangegeven waarop die toevoegingen berusten.
2. De nummering der namen is van mij, maar ter wille van het uiterlijk zijn deze nummers niet tussen [] geplaatst, maar cursief gedrukt. De eigennamen zijn gespatieerd.
3. De toevoeging in margine vóór de namen („overleden”, „naar 't patria”) zijn naar achteren geplaatst en tussen aanhalingstekens gezet.
4. Voor de soldij ³¹² kon moeilijk een aparte kolom worden gereserveerd; het inkomen staat, in gewone cijfers, na de personalia en daarvan gescheiden door :

³¹² De salarissen bieden nl. enig houvast voor de „standing” van de verschillende ambtenaren. De gage van de baes timmerman (nr 14 : Pieter Hendricqsen) is nl. even hoog als die van de secretaris Lacus en van de boekhouder Blancq. Het getal 28 achter nr 170 (Roelof Sieuwertsen) wijst op bijna het dubbele van de gemiddelde gage der andere timmerlieden (hierbij zal ook met het aantal dienstjaren rekening moeten worden gehouden). De opperchirurgijn heeft (na de Commandeur) de hoogste gage.

5. De namen der stamouders zijn vet gedrukt. Een vergelijking met COLENBRANDER brengt in allerlei details afwijkingen aan het licht. Van de CLOETE's blijkt in deze jaren alleen JACOB (gehuwd met FIJTJE RADEROOTJES) aan de Kaap verblijf te houden. De vrouw van JURRIAN APPEL, JANNETJE FERDINANDUS, blijkt uit Kortrijk afkomstig. Een nieuwe stammoeder der MOSTERT's duikt op: HESTER VAN LIER. ELBERT DIEMER blijkt ook onder de naam ELBERT DIRCX'S voor te komen.

6. Het jaartal der eerste vermelding is vet gedrukt, terwijl om typografische redenen de [] weer zijn weggelaten. Dit jaartal is achterhaald (behalve uit de monsterrol-1661) uit VAN RIEBEECK's Dagverhaal, uit LEIBBRANDT (Letters Despatched 1652—62, Vol. III) en uit diverse Kaapse stukken, die ik op het Haagse Archief doorbladerde. Alleen bij de plaatsen uit het dagverhaal (voor volledigheid kan niet worden ingestaan) is de bron vermeld, in de andere gevallen is met het jaartal volstaan. Wie zich nader wil documenteren, dient LEIBBRANDT of de Kaapse stukken op het genoemde jaar zelf ter hand te nemen. Door een overmatige belasting met voetnoten over op zichzelf meestal niet zo heel belangrijke kwesties zou, naar mij gebleken is, het overzicht van het geheel, op hinderlijke wijze worden geschaad.

7. Ondoenlijk bleek ook een aparte typografische differentiëring van vrije luiden en ambtenaren der periode van vóór 1664. Verschillende personen staan nu eens als vrije luiden, dan weer als ambtenaren te boek. Zo zijn, om een voorbeeld te noemen de nrs 32, 40, 80, 85, 110, 158, 184 in het jaar 1661 nog „vrije luiden”. Dat de grens ook in omgekeerde richting openstond, is overbekend. Men beschouwe dus de gescheidenheid van 1664 als „moment-opname”.

8. De namen van hen die ontdekkingsreizen hebben meegemaakt zijn van een ☞ voorzien. Hebben zij meer dan een reis meegemaakt dan is het teken even zo veel malen herhaald. Alweer om het notenapparaat niet al te zeer te belasten volsta ik met een algemene verwijzing naar GODÉE MOLSBERGEN, Reizen I, waar men zich nader omtrent deze reizen kan oriënteren.

9. Een enkele maal werd gebruik gemaakt van losse notities, die ik bij het doorbladeren van diverse rekeningen maakte; alleen het jaartal is dan opgegeven.

MONSTERROLLE VAN D'OFFICIEREN SOLDATE EN BOOTSGESELLEN, BESCHEIJDEN INT FORT DE GOEDE HOPE, ADIJ APRIL AO 1664

1. 1662 Zacharias wagnaer van DREESDEN [men neemt echter algemeen aan dat hij een Nederlander was] Commandeur
2. 1657 ♡ Abraham gabbema van SGRAVENHAGE ondercoopman [gehuwd met 194 Petronella Dous van Doesburgh D III 698, zuster van 251. Elbert Diemer (222) en Gabbema waren dus zwagers].... 40
3. 1659 Hendricq lacus van WESEL secretario ende fiscus [getrouwd op 29 Oct. 1662 met Lydia de Pape, dochter van de predikant Nathanael de Pape, die op de doorreis aan de Kaap was, zie Spoelstra, Bouwstoffen I 25 en D III 162].... 30
4. 1659 Pieter Evrard van Cruijsard vendrich [D III 33].... 36 „overleden”
5. 1658 Pieter van Clinckenbergh van MIDDELBORGH opperchirurgijn [D II 592].... 42
6. 1655 Jochum blancq van LUBEECQ bouchouder [hij was gehuwd met Johanna Boddys van Doesburgh (196) — die eerst gehuwd geweest was met Velten Does, daarna met Jan van Herwaerden — haar dochters zijn 251, gehuwd met 222, en 194, gehuwd met 2, D III 745].... 30
7. Ernestus bacq van AMSTERDAM Cranckbesoucker.... 36
8. 1661 Cornelis de Cretser van CUIJLENBORGH adsisent [D III 712, heeft vele jaren aan de Kaap gewoond, was in 1670 secunde].... 18
9. Jacob Stocqman van AMSTERDAM ditto.... 18
10. 1654 ♡ ♡ Jonas de la guerre van HAVRE DU GRACE sergeant [Leibbrandt, Lett. Desp. III 413].... 22
11. 1658 ♡ ♡ ♡ Pieter Cruijthof van LIN [bij Krefeld] Corporael van d'adelborsten [D III 32].... 22
12. Gerridt hanneken BLESKE ditto.... 14
13. 1659 ♡ ♡ ♡ ♡ ♡ Pieter van meerhof van COPPENHAGE onder Chirurgijn [D III 441].... 20
14. 1660 Pieter hendricqsen van OLDENDAEL [D III 530 : Odendael; 1661 : oedendael, misschien is Odental bij Mühlheim bedoeld] baes timmerm.... 30
15. 1657 ♡ ♡ ♡ Harman Ernst van gresnich [van UTRECHT, D II 229] baes hovenier.... 25
16. 1656 Nicolaes del bort van ARIEN baes metselaer [D III 268, 295].... 20 „naer 't patria”
17. 1663 andries andriesz van GULICK baes smith.... 18

18. 1663 gabriel Joosten van WINOCKBERGEN [Frans-Vlaanderen] Corporael.... 15
19. 1663 Ottho ralingh van REVAL [Estland] ditto.... 14
20. 1663 adriaan willemsen van brakel [van 's HERTOGENBOSCH, indien hij althans dezelfde is als Adriaan van Brakel bij Colenbrander 20] timmerman.... 16
21. 1660 arent Roelofsz van CHRISTIAENSHAVEN [Kristiansand in Noorwegen? zie nr 26] bootsman.... 9 „naer 't patria”
22. 1661 adriaan Pietersen van GROENINGEN metselaer [D III 748].... 12
23. 1663 Aert aartsen van DELFF bosschieter.... 12
24. 1663 arent Jacobsen van BARENDREGT soldaet.... 9
25. andries arther van ABERDIJN adelborst.... 10
26. 1663 andries roelofsen van FLECKEREN [Fleckeröe bij Kristiansand, zie nr 21] bosschieter.... 11
27. 1663 ♡ abraham Joncker LUIJQ adelborst.... 10
28. andries Ceeshart van ALTENBURGH soldaet.... 9
29. 1663 ♡ anthonij bosman van BREEVOORT adelborst.... 10
30. 1663 albert hendricqs van JEVEREN [Jever in Oldenburg of Jeveren in Hannover?] bosschieter.... 11
31. 1662 barent andriesz van NORDEN [Oost-Friesland] ditto.... 11
32. 1660 bastiaen Castierre van OOSTENDE Lantbouwer.. 13
33. 1662 Carel opdorp van CUIJLENBORGH Jongh adistent... 12
34. 1654 ♡ ♡ ♡ ♡ Christiaen Jansen van HOESUM [Sleeswijk-Holstein] stalmeester [D I 556, III 746].... 15
35. 1656 Caspar brincqman van VREKENHORST [D II 289. In de monsterrol van 1663 staat vredenhorst maar de auctie-lijst-De Man heeft Vrekenhorst. Bedoeld is het plaatsje Freckenhorst, oostelijk van Munster gelegen, in de Nederduitse filologie bekend door de 11de-eeuwse „Freckenhorster Heberolle”; -eck wordt ook thans nog als -eek uitgesproken] adelborst.... 14
36. 1663 Cornelis Jansen vander marckt uijt DEN HAEG bootsman.... 10
37. 1659 Christiaen Christiaensen van FLECKEREN [zie 26 en D III 660] bosschieter.... 13
38. 1661 Claes Jansen van ALCQMAER ditto.... 11 „naer 't patria”
39. Claes luder van MECKELENBORGH adelborst.... 10
40. 1661 ♡ ♡ ♡ ♡ Christiaen van CERCQHOVEN [West-Vlaanderen] soldaet.... 9
41. Christoffel broen van HAMBORGH bootsgesel.... 9

42. Claes Pelen van AERNHEM adelborst....10
43. Christiaen Schellingdraijer van JSENACH soldaet
....9
44. 1659 Cornelis willemsen van LIENDEN [Betuwe] adel-
borst [D III 748: van Lienen]....10 „naer 't patria"
45. Claes Pietersen van COPPENHAGEN bosschieteer....12
46. 1663 Carolus Clomp van BREEVOORT [Gelderland] adel-
borst....10
47. Coenraedt Jansen Schiltbergh van OUTHEUSDEN
[Noord-Brabant] ditto....10
48. Christiaen Jansen Choolde van COPPENHAGEN ditto
....10
49. Christoffel kelse van HADERSLEVEN [Sleeswijk] soldaet
[broer van 136?]....9
50. Cornelis adriaensen van STOCHOLM bossr....10
51. Claes hendricqsen adelaer van AMSTERDAM ditto....12
52. Carsten barentsen GRIJSEMOER [P] bootsman....8
53. 1663 Dircq bos van AMSTERDAM soldaet [in 1668 gehuwd met
Geertruida Meijntjes uit Hasselt]....9
54. 1661 ♡♡♡ Dircq wesselsen van 't ampt te HARPSTEDE
[Hannover] landtbouwer [broer van 105]....12
55. 1662 Dircq lumpe van NAHUIJS [Ahaus in Bentheim, 1662 :
Dirck Lampe] trompetter....20
56. 1663 Daniel Snebel [1663: snobel] van HAMBORGH adel-
borst....10
57. 1663 Dircq abrahamsen van HILLEGOM metselaer....12
58. 1663 Daniel engelgraef van AMST[ERDAM] adelborst..10
59. Dircq Jansen van HATTINGOM [Hattingen in Westfalen?]
soldaet....9
60. Dircq andolphsen van LANGESONT [Noorwegen] bossr
....12
61. 1663 Denijs ottho van MASYCQ scootmaker....11
62. Dircq linden van BOECHOELT adelborst....10
63. 1661 Everth Cornelisz van UIJTREGHT Thuijnier....13
„naer 't patria"
64. 1661 Floris adriaenssen van AMSTERDAM bootsman...9
65. 1663 Fredericq ambrosius van BERGEN scheepscor-
porael....12
66. 1659 ♡♡♡ Frans martensen van ST ANTHEUNIS [Noord-
Brabant] soldaet [D III 508]....9 „naer 't patria"
67. 1661 ♡ Gillis grimbertsen van BRUSSEL [wsch. dezelfde
als Gillis Grimbergen (Reizen 114 noot 2)] ditto....9

68. 1661 Gerrid Jansen van ORNESTAPPE in ijsland [1661 : Ornastappe in IJrlandt, maar dit moet onjuist zijn, want *stapi* is een IJslands woord en betekent „hoge steile rots”. Bij mijn weten is dit de enige IJslander die aan de Kaap wordt vermeld] bootsman.... 9
69. Gerrid Sebis van EMMERICH Soldaat.... 9
70. 1661 Guilliam d Hane van HOOGLEE [West-Vlaanderen] ditto.... 9
71. 1662 Guijlliam ten bos van AMSTERDAM huijstimmerman.... 14
72. Gillis rooman van GENT soldaet.... 9
73. Gerrid Jacobsen van der laen van SCHIEDAM Ditto.... 9
74. Gustaeff Junsæen van STOCHOLM bossr.... 10
75. 1660 ☞ Georgius fredricqsz wrede van UTS int land van lunenb [in 1660 : van Amsterdam, maar dit is onjuist. Zie over hem Reizen I 215 vv.].... 10
76. 1662 Gerrid d'byser van BRUSSEL bosschieter.... 10
77. 1661 Hans assersen van RIEPE [Hannover] ditto.... 12
78. 1663 Harman harbartsen van UIJTREGT wagenmaker.... 10
79. 1662 Hans michiel wolt [1662 : wolff] van STRAESBURGH Cocq.... 18
80. 1658 Hans cornelisz van 't leegeland LIST [eiland Sylt] bosschieter.... 13
81. 1663 Hans biel van JSSEHOE [Itzehoe in Sleswijk-Holstein] adelborst.... 10
82. Hendricq andriesz Roemoer van SCHONEN [Schouen?] do.... 10
83. Hans wolf van FAER in franckenland [Fahr bij Würzburg] soldaet.... 9
84. 1663 Hendricq monnincq van DUIJNKERCKEN bosschieter.... 10
85. 1656 ☞ Hendricq elbrechtsen van OSENBRUGGE adelborst [D II 132 : Hendrick Elbertsz van Ossenbrugge adelborst, hij huwde in 1671 met Catharina de Vooght, zie Colenbrander 20].... 10
86. Hendricq hendricqsz van SCHUTTERON soldaet.... 9
87. 1659 Hendricq nagel van BEBBER [Beber in Hannover?] soldaet.... 9
88. 1659 ☞☞☞ Hendricq hagens van LOCHUM adelborst [D III 659].... 10

89. 1658 Hans meijer van WESSELENMARE [1661 : wessenmaire, 1658 : „Because he wished to desert he was condemned to three years in irons”] ditto . . . 14
90. 1662 Hendricq Pietersen van AURICQ [1663 : mourick] soldaet . . . 9
91. 1653 Hendricq wilderssen van HAMBORGH [is dit dezelfde Hendrick Wilders die in D I 253 genoemd wordt? maar vóór 1663 (wuldertsz) wordt hij niet in de lijsten vermeld] bosschieder . . . 12
92. Hendricq geus van FLISSINGEN adelborst . . . 10
93. Hertoch Cornelisz van MAESLANDSLUIJS bootsman . . . 10 „naer 't patria”
94. Hendricq guissenauer van MUIJDEN soldaet . . . 9
95. Hans Cocq van OLDENZEE UIJT FUNEN ditto . . . 9
96. 1663 Harcq Jansen van ENCHUIJSEN constabel . . . 20
97. 1657 Hendrick harmansen van JNGEREN soldaet . . . 9
98. 1656 Jan Zachariasz van AMST[ERDAM] opsigter op 't robbeneylant [gehuwd in 1658 met 197 „Maria geboortich van Bengale, out 20 jaren, gewesene slavinne van den sieckentrooster Pieter van der Stael”, D II 446] . . . 15
99. 1662 Jacob opdorp van CUIJLENBORGH Jongen [neef van v. Riebeeck] . . . 5
100. 1661 ↵ Jeronimus Croes van BIJLEVELT soldaet [zie over hem Reizen 122] . . . 9
101. 1660 Jan Jansen van AERNHEM molenaer [D III 747. Reizen 37 vermeldt voor 1659 : Jan Francken van Aernhem, corporael in Comps dienst] . . . 14
102. 1661 Jeronimus Smit van STRAESBURGH soldaet . . . 9
103. 1661 Jan theunisz van HOGERIJS UIJT 'T GOIJ lantbouwer . . . 12
104. 1656 Jaspas andriesz van LANGESONT baes int bosch [D III 660] . . . 16
105. 1661 ↵ ↵ Jan Wesselsen 't ampt te HARPSTEDE soldaet [broer van 54] . . . 9
106. 1657 ↵ Jan Jansen van BOMMEL adelborst [Reizen 28 wordt vermeld „Jan van Bommel (Jan Pieterse) corporael”. Hier is dunkt me verwarring met 108, 1656 : Jan Pietersz, of Bommel „adelborst”] . . . 10
107. 1662 Jacob Pauwelsen van WISBU [Visby in Denemarken] timmerman . . . 15
108. 1663 Jan Pietersen de bruijn van SPA adelborst . . . 10
109. 1663 ↵ Jan thielmansen van AMERSVOORT soldaet . . . 9

110. 1660 Jan wesselsen van HAESKESBEECQ [1660 : Havelbeek, 1661 : havelbeecq, dezelfde als bij Colenbrander anno 1680 vermeld?] do.... 9
111. 1663 Jan bart van GENT bierbrouwer.... 12
112. 1661 Jan Cornelisz de Cruif van UIJTREGT timmerman.... 14
113. 1663 Jan willemsen van AMSTERDAM ditto.... 15
114. 1663 Jacob rутten van HAERLEM Jongscheeps Corporael.... 11
115. 1663 Jurgen Cornelisz van DRONTHEN [Trondhjem in Noorwegen] bossr.... 11
116. 1661 Jacob franschen [1663: frantsen] van DEN BOS ditto.... 12 „naer 't patria”
117. Jan ottho van AMSTERDAM ditto.... 12
118. Jo an westphalen van STRAELSONDT soldaet.... 9
119. Jan hendricqsen van ROTTERDAM adelborst.... 10
120. Jan Christiaensen deba van BERGEN OP ZOOM soldaet.... 9
121. Jan willemsen van LINGEN soldaet.... 9
122. Justavus leopoldus van SONNENBURGH [wsch. een van de vele plaatsen die Sonnenberg heten. Het kan een Rijnlander of een Berlijner zijn; men lette op de J van Justavus] adelborst.... 10
123. 1662 Joannes voort van NUIJS [1662 : Neijs] soldaet.... 9
124. 1659 Jan Carstensen van OLDENBURGH [mogelijk dezelfde als D III 628: Jan Carstense van Sunderburgh] bossr.... 13
125. 1659 J aspar de boeij wagenmaker [D III 747: J aspar de Boye van BRUGGE bossr].... 15
126. 1663 Jan Casseur van ST DENIJS [Henegouwen] soldaet... 8
127. Joost vander gracht van GENT timmerman.... 13
128. 1663 Jan Pasquier vanden BOS tamboer.... 10
129. 1663 Joost Jansen van ROTTERDAM smitsknegt.... 14
130. J aspar harmansen vanden bergh [1665: uijt TEN HAEGH] soldaet.... 9
131. Jeronimus brugman van HAMBORGH do.... 9
132. Jan Carelsen oversloot van ROTTERDAM matroos... 11
133. Jan de witwercker van ROTTERDAM ditto.... 11
134. Jan van laer van AMSTERDAM adelborst.... 10
135. Jan tepier van OSENBURG soldaet.... 9
136. Jacob kelse van HADERSLEVEN [broer van 49?] ditto.... 9
137. Jan harmansen van HATTUM [in Gelderland] ditto.... 9
138. Jan hendricqsen van MELLE [er zijn verschillende dorpen van die naam in Noord-Duitsland] ditto.... 9

139. Jonas Jonasz van SENINGEN [1666: Senningen; is Senninghem in Noord-Frankrijk bedoeld?] bosschieter 10
140. Jan Clasen brant van HOORN ditto 12
141. 1660 ♡ Joost brochter op van BOECHUM [1661: Bochum] adelborst 10
142. 1660 ♡ ♡ ♡ Joan Jansen de wit van WITMONDT [D III 541] ditto 12
143. 1659 ♡ ♡ ♡ Joannes van assen van BRUSSEL kuijper [D III 508, 541, 747] 15
144. 1660 ♡ ♡ ♡ ♡ ♡ ♡ Joannes dorhagen van GRONOUW [D III 441] adelborst 10
145. 1663 Jan Jansen van OLDENBURGH onderscheepscorporael 10
146. 1663 Levinus huijbertsen [1663: Livius huijbrechtsz] van GENT soldaet 8
147. Lieven van der gracht van GENT timmerman 16
148. 1660 Laurens asmussen van TONNINGEN adelborst ... 10
149. 1663 Marten Simonsen van BAEL [bij Bommel] beestslagter 12
150. 1663 Marten andriesz van LANGESONT geweldiger 15
151. 1663 Matthijs Coeijmans van HEERENTALS Cocq en backer 13
152. 1663 Michiel de Clercq van GENT soldaet 9
153. Matthijs Jansen van FRANCKENDAEL [een van de Duitse plaatsen Frankental] ditto 9
154. 1663 Matthijs weijts [1663: weijs] van AUGSBURGH Metselaer 12
155. Pieter d'Jonge van AELSMEER adelborst 10
156. 1659 Pieter thobiasz van HARLINGEN thuijnknecht [D III 747] 14
157. 1661 Paul holsteijn van FLENSBURGH [Sleeswijk-Holstein] bosschieter 10 „naer 't patria”
158. 1659 Pieter raderootjes van UT int land van Ceulen [Moritz 9 verklaart het als „Ûtze in Hannover”, dat is dus de plaats waar ook 75 (G. F. Wrede) vandaan komt. Men vgl. nog onder 235 waar de zuster Fijtje raderotjes genoemd wordt, terwijl de plaats van herkomst soms ook *oijt* genoemd wordt. Hoge zegt TWK XVII 105: „Pieter Raderotjes en Fijtje Raderotjes was van „Uts in 't land van Keulen”. Dit kan nie Uetze in Hannover wees nie; miskien is bedoel Uesz in die Eifel”. Zie nog D III 444] bouman 10

- 159 1656 Pieter adriaensen van SCHAGEN bossr [1656: P. A. of Calverdyck arquebusier (Kalverdijk ligt niet ver van Schagen)].... 12
- 160 Pieter de kinderen van BRUSSEL soldaet.... 9
- 161 1659 ♡ Pieter hansen van NIMWEGEN ditto.... 9 „naer 't patria”
- 162 1661 Pieter Jansen van BERGEN OP ZOOM adelborst.... 10
163. 1660 ♡ ♡ ♡ Pellagius weckerlijn van COSTNITS [wsch. in Saksen, zie beneden blz. 318, D III 442] ditto.... 10 „naer 't patria”
164. 1663 Pieter Juriaensen nieuhof van WEDERVEEN [Wedderveen in Groningen?] slootmaker.... 14
165. 1656 Pieter vasagie van ANTWERPEN bossr [D II 289, in 1671 gehuwd met Catharina Kijns uit Veere].... 11
166. Pieter Cornelisz van FLISSINGEN bossr.... 11
167. Pieter Jacobsen van GOTTENBURGH [Zweden] do.... 10
168. 1660 ♡ ♡ Pieter harthoorn van CEULEN adelborst [D III 442: Harthoven].... 10
169. Pieter Jansen sadelaer van SALCOTEN [Salzkotten in Westfalen?] soldt.... 8
170. 1656 Roelof Sieuwertsen van GROENINGEN timmerman [D II 271, vader van 253?].... 28
171. 1660 Roelof michielsen van GOETLANDT [Zweden, D III 629] ditto.... 15 „naer 't patria”
172. 1663 Ruth michielsen de haen van HEEMSTEDE constabelsm.... 14
173. 1661 Rijcq evertsens van AURICQ [Oost-Friesland] bootzman.... 9
174. 1661 Robbert Robbertsen van WOERDEN bossr.... 10
175. 1663 ♡ Rudolphus hantka van LAUBEN [Beieren] soldaet.... 9
176. Robbert michielsen van DELFF matroos.... 12
177. 1663 Ritchard scharweijns [1663: Rutgert schervijns] van LIET [Sleswijk-Holstein] bosschieter.... 12
178. Roelof albertsen van GROENINGEN bootzman.... 9
179. Simon huijbertsen van MOERSLEE [Moorslede in West-Vlaanderen, blijkens zijn gage blijkbaar niet dezelfde als D I 213, 532: Symon Huybrechtsz van Dort, die zich reeds in 1652 aan de Kaap bevond en er in 1656 nog was (Leibbrandt Lett. Desp. III 361 en 283)] soldaet ... 9
180. Simon gerbrantsen den boer van AELSMEER bootzman.... 9

181. 1661 ☞ Thobias Smith van STRELEN [Rijnland] adelborst.... 10
182. 1661 Thomas Pauwelsen van THOONDEREN [Tonderen in Sleswijk-Holstein] bootsman.... 12
183. 1661 Tuge Jurse van RIEPE [Oost-Fr.] lantbouwer.... 12
184. 1659 Torchil troensen [1661: torckel troens, 1663: Tachel traensz] van LAERWIJCQ [Larvik in Noorwegen] bootsman.... 8
185. 1663 Tjeert wierts van LEEUWARDEN bosschieter.... 11
186. Theunis Jansen van HOMIJT [bij Lienden? Zie NGN III 186] soldaet.... 9
187. Thijs Jansen van MIDDELBORGH schiemansmaet.... 12
188. 1663 willem Roelingh van MUNSTER soldaet.... 9
189. 1663 willem gerridsen van GIJPS [Jisp in Noord-Holland] bosschieter.... 12
190. 1661 willem schalcq vander merve van DEN BROUCQ [zie blz. 234] bootsman.... 12
191. 1663 zitse taeckes van AECKERWOLDE [Friesland, in 1663: ackerwolde] bootsman.... 9
- D'welcke Personen Jegenwoordich dienst connen doen en alhier te deser Plaetse gebruijckt worden, de Naervolgende :
- 1 Commandeur Zacharias wagenaer
 - 1 ondercoopman Abraham gabbema
 - 1 fiscael en secretaris hendricq Lacus
 - 1 krancqbesouker
 - 1 opperchirurgijn
 - 1 bouchouder
 - 1 dispencier
 - 4 scribenten
 - 1 sergeant
 - 2 Corporaels van d' adelborsten
 - 1 ander } Cherurgijn
 - 1 derde }
 - 3 Corporaels
 - 1 Constabel
 - 1 ditto maet
 - 1 trompetter
 - 1 tafeldienaer
 - 1 Stalmeester
 - 2 oppassers
 - 3 busschieters bij d' Constabel
 - 1 baes metselaer en

- 12 knegts
 1 baes timmerman en
 16 d^o knegts
 1 baes Smits en
 6 d^o knegts
 2 wagenmakers
 7 Personen die buijten d' slaven in s Compagnies grooten
 thuijn gebruijckt worden
 2 kocx en backers
 1 geweldiger
 2 in 's Comps^s beesten Crael achter tfort
 4 in 's Comps^s paerden stal
 7 aen d' ruijterwagt
 5 op d' reduijt keert d' koe
 3 op d' kijckuijt
 2 op houtdenbul
 2 op 't houte wambois aen 't strant
 4 in 's comp^s boomgaert
 4 int bosch
 4 aenden bosheuvel
 15 aen 's Comps^s Corenschuijr
 5 op 't robben eijland
 3 op d' Chaloup bruijdegom
 2 op d' Chaloup musquijt
 3 op 's Comps^s open boot
 2 kuijpers
 5 bij 's Comps^s vee aen d' Schuijr
 6 bij d^o hier aen 't fort
 2 die Continueel in d' Cloof van d' leeuwenbergh na
 schepen sien
 1 oppasser int hospitaal
 1 bierbrouwer
 1 tamboer
 17 die tot d' gemene wercken als schiltwagten hier doorgaens
 aen 't fort gebruijckt worden, als mede siecken en impotenten
 soo van hier aen land als d' aencomende schepen hier gebleven

178 Compagniesdienaren Transportere [13 staan dus apart]

192. 11 Juffr. w a g e n a e r s met 10 Slaven en Slavinnen
 193. 5 de weduwe [M e y n t j e n v a n C a m p e n, zie Spoelstra,
 Bouwst. I 8] van den ondercoopman Cornelis verburgh met
 4 Slaven en Slavinnen

194. 10 de huisvrouw van den onderkoopman Abraham gabbema [Petronella Dous van Doesburgh, zie 2] met 1 kint, 8 slaven, slavinnen en ditto kinderen
195. 5 d'huisvrouw van den fiscael hendricq lacus [Lydia de Pape, zie onder 3] met een kint 1 slaef 1 slavin, en 1 d^o kint
196. 11 d'huisvrouw' van den bouchouder Jochem blanck [Johanna Boddij's van Doesburgh, moeder van 194, zie onder 6] met drie ³¹³ kinder . . . 7 slaven en slavinnen
197. 3 de huisvrouw van den opsiender op 't robbeneijland [zijnde Maria van Bengalen, gewezen slavin van Van der Stael, zie 98] met 2 kinde . . .
- 82 's Compagnies slaven en slavinnen als kinderen te weten
- 11 guinese Slaven
 - 19 d^o Slavinnen
 - 5 angoolse Slaven
 - 12 d^o vrouwen
 - 6 madagascarse Slaven en slavinnen
 - 2 battaviasche Slaven
 - 27 Slaven kinderen
- 36 vrije luijden [klopt met de „memorie”]
- 24 ditto vrouwen [er worden vijf minder genoemd, zie 234—252]
- 25 d^o kinders [klopt met de „memorie”]
- 46 d^o nederlantse dienaren [er worden vijf meer genoemd]
- 14 Slaven [klopt met de „memorie”]
- 13 d^o Slavinnen en kinderen

463 Zielen te Samen aen d'Caep [daarvan 141 slaven + vr. en k.]

MEMORIE ³¹⁴ ENDE LIJSTE VAN DE VRIJELUIJDEN MET VROUWEN, KINDERS, NEDERLANDSE DIENAREN [EN SLAVEN ³¹⁵]

198. 1658 Tielman hendricsen van UTRECHT [gehuwd met 234, „vrij bouknecht van d'Heer Commandeur Jan Riebeeck, D III 185]
199. 1657 Jacob Cloeten van CEULEN [gehuwd met 235, D II 611]

³¹³ Hierbij vermoedelijk JOHANNA VAN HERWAERDEN. (zie blz. 269 nr 20).

³¹⁴ Deze memorie (blijkens de tellingen één geheel uitmakende met de monsterrol) staat op een groot blad van 82 bij 34 cm en is slechts aan een zijde en met grote letter beschreven. Ik herinner mij een dergelijk buitenissig formaat ook voor andere lijsten van vrije luiden. Op grond van formaat, eenzijdige beschrijving en forse letter is men geneigd aan te nemen, dat de originelen bestemd waren om aan de kantoorwand te worden opgehangen.

³¹⁵ Het papier is hier beschadigd.

De nrs 198, 205, 209, 215, 217, 219, 220, 222, 223 houden er ieder één slaaf op na. 220 (WOUTER CORNELIS MOSTERT) heeft er vijf! Dit wijst op een zekere welstand.

200. 1659 Jan Coenraet Visser van OMMEN [gehuwd met 236, D III 395]
201. 1658 Pieter Iongh van STADMOOR [gehuwd met 237]
202. 1657 Willem Willems van DEVENTER [gehuwd met 238]
203. 1658 hans ras van ANGEL [Sleeswijk-Holstein, gehuwd met 239, D III 368]
204. 1657 Frans Gerrits van den UIJTHOORN [gehuwd met 240, zoon van 250, schoonzoon van 209, D II 611, III 654]
205. 1660 Jan Pieters [bij Colenbrander 20: Jan Louw] van CASPEL TER MAERE [welke Nederlandse plaats hier bedoeld kan zijn, weet ik niet, gehuwd met 241, D III 638]
206. 1657 Cornelis Claes van UTRECHT [D II 229]
207. 1662 Andries Roelosz van HILVERSUM
208. 1657 Steven Ians van WAGENINGEN [„bootsgesel, geverseert in de tabacqplanterije”, „een van onse beste en neerstichste vrije lant bouwers”, gehuwd met Hendrickje Hendricx van Wageningen (Stichter 122), die echter bij het opmaken van deze monsterrol blijkbaar nog niet was gearriveerd, zie ook D II 132]
209. 1657 Iacob Cornelis van ROSENDAEL [D II 421. Vader van 240, schoonvader van 204, in 1665 gehuwd met Catharina van den Berg, zie Colenbrander 20]
210. 1661 Marten de koninck van DANTZIGH [wsch. een verschrijving die op optische voorbarigheid berust (zie volgend nr), 1661 zegt: Marten Coninck of Hamburg]
211. 1662 Iacob Cornelisz van DANTZIGH
212. 1656 Pieter Cornelis van LANGESONT [D III 326]
213. 1656 Carel Broers van STOCHOLM [D III 399]
214. 1656 thamas Christoffel mulder vrij backer [van LEYPSIGH, gehuwd met 243, D II 161, III 618]
215. 1657 ☞☞☞ Bartholomeus Borns van WAERDEN vrij saldanhavaerder [dit moet wel dezelfde zijn als Bartolomeus Rudolphus van 't Weert (Reizen 62, noot 4) en 1657: Bartholomeus Barns of Weerden, sailor; gehuwd met 244]
216. 1653 Jan Reyniers [van AMSTERDAM, gehuwd met 245, D III 294]
217. 1656 hendrick van ZEURWAERDEN herbergier [gehuwd met 246, D II 229, 371, volgens Hoge, Kultuurgesk. I 174 een Duitser]
218. 1657 Ioris Jansz herbergier [van AMSTERDAM, gehuwd met 247, D III 300]. Deze Ioris Jansz kan moeilijk dezelfde zijn als de bij Colenbrander vermelde Jurriaan Appel (zoals Stichter 120 wordt gesuggereerd), als ten minste het huwelijksjaar (1664) van deze laatste bij Colenbrander juist is. De vrouw Jannetje Fer-

dinandus had in 1664 immers al twee schoolgaande kinderen „haer soontie [dit moet Johannes zijn, zie beneden blz. 269 nr 22] en een meysie” (zie de leerlingenlijst bij Du Toit, Onderwijs aan die Kaap 24)

219. 1652 ♡ ♡ **hendrick hendricxs Boom** [van den OVERTOOM, gehuwd met 248, D II 51, 595]
220. 1656 ♡ **Wouter Cornelis Mostart** [van UTRECHT, „een deughtsaem ende naerstich nuchteren man ende jegenwoordigh oocq met een naerstige vrouw (soo altoos schijnt) getrouwt is, die wel schijnt voort te willen”, gehuwd met 249, D II 430, 469; III 266, zie ook Reizen 29 noot 1; dat hij stamvader is, wordt onder 249 betoogd]
221. 1658 **heijndrick Reynste DIRCXLT** [Dirksland in Zeeland, gehuwd met 250]
222. 1656 **Elbert diemer vettewarier** [in een rekening van 1659: Elbert Dircx van EMMERICK, tafeldienaar van de Commandeur, gehuwd met 251, zie 2, D II 229, 319]
223. 1656 **Jan Martens de Wacht bierhergier** (sic!) [van VREELANDT, D II 132; ten onrechte wil Moritz³¹⁶, Die Deutschen am Kap 5, als plaats van herkomst „Friedland” aannemen. Jan Martens en zijn vrouw (252) kwamen beide uit het bekende Utrechtse dorp Vreeland]

Vrije houtsagers

224. 1661 **Claes Elderts van MELDORP** [Sleeswijk-Holstein]
225. 1659 **Claes Jacobs van MELDORP**
226. 1660 **Jan verhagen** [1661: van ARENDONCQ, bij Antwerpen]
227. 1660 **hendrick dircx van EMBDEN** (vrij houtsager)

Op hun selfs

228. 1658 **Jacques brackeneij vrij wagemr** [1659: Jacques de Brackeneij van BERGEN IN HENEGOUWEN]
229. **Jan Israels vrijsnijder** [van BARCKELO, gehuwd met hilletje Redoux van Amsterdam (vrijeluiden 1665)]
230. **Arent Israels vrijsnijder** [1665: van BARCKELO]
231. 1656 ♡ **harmen Remajenne vrij coperslager** [van CEULEN, D II 132]

³¹⁶ Onbekendheid met Nederlandse namen speelt MORITZ wel eens parten. Hasersouw is niet „Haselau” (blz. 10) maar de bekende dialectuitspraak voor het Zuidhollandse dorpje Hazerswoude. Heemstee is niet „Henstedt” maar het Noordhollandse dorp van die naam bij Haarlem.

232. 1661 Salomon Elias vrij timmerman [1661 : Salomon Elias Havingh of LOOSDUYNEN]
233. 1657 dircq van PETTEN vrymetselaer [1657 : Dirck Janse of Petten, Sailor]
234. 1660 Majken hendricx van CLOOTJENSP[LAET] [D III 186 : Mayken Hendricx van den Bergh geboortigh van Cooftjensplaet, out 34 jaren, weduwe van Jacob Theunisse van Cooftjensplaet. J. Hoge (Kultuurgesk. I 156) zegt : „Maria Winkelhausen, ook genoem M. Hendriks, van Burgsteinfurt (Pieter van der Westhuysen)”. Hier is een tegenspraak tussen de Hollandse en Afrikaanse gegevens, die opgehelderd dient te worden. Me dunkt dat Maria Winkelhausen een andere geweest moet zijn dan Mayken van den Bergh. Het feit dat Mayken drie mannen gehad heeft, kan aanleiding gegeven hebben tot de verwarring. Het waren a. Jacob Theunisse van Cooftjensplaet, b. Tielman Hendricx (198) en c. (later) Pieter van Westhuijsen (254) die „dienaer” was van Tielman Hendricx, in 1664 heeft zij 2 kinderen]
235. 1660 Fijtje Raderotjes van UTS [gehuwd met 199, zuster van 158, D III 445, in 1661 en 1662 wordt als plaats van herkomst Oijt genoemd, in 1664 heeft zij 4 kinderen]
236. 1662 Geertje Gerrits van HARDENB[ERG] [gehuwd met 200, in 1664 heeft zij 3 kinderen]
237. Annetje Barents [van EMBDEN (blijkens 1666), gehuwd met 201]
238. Marij Ians van OMMEN [gehuwd met 202, dochter van 200?]
239. Catharina Ustincx [van LUBEQ (blijkens 1665), gehuwd met 203, ze is nadien nog 3 maal getrouwd (Franken TWK VI (1927/8) 156)]
240. 1661 Neeltje Jacobs ROSENDAEL [gehuwd met 204, D III 654, dochter van 209]
241. 1662 Beatricx weymans v. UTR[ECHT] [gehuwd met 205]
242. 1660 Annetje bruyns van LANGESONT [gehuwd met 212]
243. 1661 Catharina Croons van BOMMEL [D III 618, gehuwd met 214, in 1664 heeft zij 1 kind]
244. Teuntje Bartholomeus [gehuwd met 215] [in 1663 : Theunken Bartholomeus van der Linden]
245. 1660 Lijsbet Jans van AMST[ERDAM] [misschien dezelfde als Elisabeth Jansen-Amsterdam bij Colenbrander 21, gehuwd met 216, in 1664 heeft zij 1 kind]
246. 1658 Grietjen Frans Meechoff [van STEENWIJCO, D II 371, gehuwd met 217, in 1664 heeft zij 2 kinderen]

247. 1660 **Jannitje ferdinandus** [van CORTRIJQ (blijkens 1661), gehuwd met 218, D III 564, in 1664 heeft zij 1 kind³¹⁷]
248. 1652 **Annetje Joris van AMST[ERDAM, „Annetien de boerin”]**, gehuwd met 219, bezat in 1656 acht kinderen, D II 51, heeft in 1664 5 kinderen]
249. 1658 **hester van LIER** [D II 430: Hester Weyers van Lier; zij en haar man Wouter Cornelis Mostart (220) hebben wsch. oudere rechten op de naam van stamouders dan (hun zoon?) Johannes Mostert, genoemd bij Colenbrander 22, die in 1672 is getrouwd. Immers de latere Hester Mostert (Colenbrander 37) zal een kleindochter van Hester van Lier zijn; in 1664 heeft de grootmoeder Hester 1 kind]
250. 1661 **Barbara goens** [D III 654: Barbara Geens; gehuwd met 221, moeder van 204, schoonmoeder van 240; in 1664 heeft zij 2 kinderen]
251. 1657 **Christina dous v. DOUSBURGH** [D II 319, gehuwd met 222, zie 2, heeft in 1664 2 kinderen]
252. 1660 **Neeltjen adriaens v. VREELT** [d.i. Vreeland, gehuwd met 223, heeft in 1664 1 kind]

Nederlantse Dienaren [hierbij zijn de nummers aangegeven van de vrije luiden bij wie ze werkzaam waren]

253. **Zieuwert roeloffs z van GROE[NINGEN]** [zoon van 170? bij 198]
254. 1662 **Pieter van Westhuijsen** [later gehuwd met 234, zie Colenbrander; bij 198]
255. **Harmen Jans van BORKEN** [bij 198]
256. 1657 **Laurents Jans** [1657: van DELFF, vgl. D III 592, bij 198]
257. **hendrick hans van CEULEN** [bij 199]
258. **Pieter Francen van DELFF** [bij 199]
259. 1661 **Albert Gilhuijsen** [van BERGHSTEEVOORT (1665), bij 199. Het staat dus vast dat deze Albert Gilhuijsen de eerste van zijn geslacht was in Afrika. Maar hij was niet van „Leiden” (zoals de Albertus die blijkens Colenbrander in 1673 huwde) maar uit Burgsteinfurt. In 1690 treden drie Gildenhuijsens voor 't voetlicht, geheten Arend, Barend en Hendrik, die alle drie uit Leiden zouden stammen. Maar de voornamen Arend, Berend en Hendrik behoren juist in Twente en het Bentheimse tot de zeer

³¹⁷ Wat onjuist is, zie beneden blz. 273. Op zijn hoogst kan zijn bedoeld: één kind van haar derde man.

gebruikelijke. Ik was dus niet verwonderd, toen ik de oude Albert op Burgsteinfurt kon localiseren. Gildehaus ligt in de onmiddellijke nabijheid van Bentheim en Burgsteinfurt ligt een 12 km zuidoostelijk daarvan. Franken (TWK VI (1927/8) 200) schijnt te menen, dat de naam Elsie Gildenhuijs, die hij op 1691 constateerde, reeds op het (Afrikaanse) wegvallen van *-en* wijst. Veeleer is de vorm zonder *-en* ook reeds in de bakermat gebruikelijk geweest. De huidige dialectuitspraak van de plaatsnaam is *Gilhoes* (vr. mededeling van Dr Bezoen). Hoge geeft Kultuurgesk. I 181 ook het patronymicon: Albert Barend Gildenhausen van Burgsteinfurt, de familiebetrekking met de andere Gildenhuijzen's is daardoor evident]

260. 1660 paulus corns van mitw [1661 : midwoot, d.i. MIDWOUD in Noord-Holland, bij 200]
261. 1660 ariaen Thenis van DUSSEN [1661 : arent theunis van duijsen bij 200]
262. 1662. Evert Ians van TOONDERN [1662 : Evert Jansz van Tonningen, bij 201]
263. Robbert Jans van AMST[ERDAM] [bij 201]
264. 1656 Marten Cornelis [van ZEVENBERGEN (Noordwesthoek van N. Brabant) D II 9, bij 202]
265. Jillis Jillis [van HAERLEM (1665), bij 202]
266. 1661 Bastiaen Jacobs van RAMSD[ONK] [Noordwesthoek van N. Brabant, bij 203]
267. 1662 hendrick Claes van UTR[ECHT] [bij 203]
268. dirck pieters van DORTH [bij 203]
269. Frans Bouwens van HULST [bij 204]
270. 1661 Jan dircx Van der VOORT [1661 Jan Dircxe van der Voor, 1665 : van der voorn, bij 204]
271. Jan Catton van LILLO [bij 204]
272. Leendert Martens v. BERENDR[ECHT] [bij Antwerpen, bij 205]
273. 1660 Matthijs hans van COPPENHAGEN [bij 205]
274. 1662 Ian Christiaens van LAIRW. [Larvik in Noorwegen, bij 206]
275. hend. Wouters v. UTRECHT [bij 206]
276. 1662 Cornelis Dircx [1662 : of SANTEN, bij 207]
277. 1662 Gijsbert gijsberts van BAECKEN [1662 : Baeckenes, bij 208]
278. 1660 hendrick gijsberts van HOGLT [d.i. Hoogland oostelijk van Utrecht, bij 208]
279. burger Claess van BREMEN [bij 208]

280. 1661 pieter Joosten van SCHOONHOVEN [bij 208]
 281. 1660 Jan severeynsz v. ELSERSE [1661: elsersee (verm. Elkerzee op Schouwen, bij 209)]
 282. Claes aerts GOES [bij 209]
 283. hans coster van BRONSWIJCQ [bij 210]
 284. stoffel scholte v. CAMPEN [bij 211]
 285. 1660 Ian Wolff [1663: van FUYNEN, zie D III 399, bij 212]
 286. 1661 theunis pieters MAESTERLT [bij 213]
 287. 1660 Andries tys [1661: van MAESTERLANT, bij 213]
 288. Jan Jans van ENCHUIJSEN [bij 214]
 289. 1656 Cornelis Cornelis van ROTT[ERDAM] [bij 215]
 290. 1658 hendrick Baerents v. LEEU[WARDEN] [bij 215]
 291. Marten Gerritsz v. ZEVENH. [Zevenhoven of Zevenhuizen?, bij 215]
 292. Zacharias Jans van EMBDEN [bij 215]
 293. 1660 Jan abrams van DEN BRIEL [1661: Jan abrams de bije, 1660: J. A. de bije van nieuwerhorn, elders: van den nieuwenhoorn. Nieuwenhoorn ligt bij Den Briel, bij 216]
 294. 1660 Jan Staet van WIJNOXB[ERGEN] [Frans-Vlaanderen, bij 217]
 295. 1660 hendrick gijsberts van WESTBROECK [westelijk van Utrecht, in 1661: westerbeecq (misschien niet dezelfde), bij 218]
 296. Anthonij Iansz v. HEIJSW. [Heeswijk in Noord-Brabant? bij 220]
 297. Willen Schaijck [bij 221]
 298. hendr. Jans van SCHUTTEROM [bij 222]
 299. 1661 Gijsbert Claes [1661: van Stecklenborgh [?] of MONTFOORT, bij 224]
 300. Cornelis siparts [bij 225]
 301. herman Jans [1665: van NOORTHOORN (bedoeld kan zijn Nordhorn in Bentheim of Noordhorn in Groningen), bij 226]
 302. 1660 Jan van ARENDONCK [1660: Jan Verhagen, of Arendonck, bij 227]
 303. 1660 hendrick teeman [1661: van WENSCHENEST (bedoeld is Wenschenennest in Westfalen), bij 228]

C. Rangschikking der blanke bevolking volgens herkomst

Na aftrek van de niet- of niet-bevredigend-localiseerbare personen kunnen we de overigen als volgt naar herkomst rangschikken :

- 34 uit Noord-Holland (waarvan 17 uit Amsterdam (Overtoom meegerekend), 8 van benoorden het IJ en 9 van bezuiden het IJ)
- 24 uit Zuid-Holland (waarvan 5 uit Rotterdam)
- 15 uit Utrecht (waarvan 10 uit de stad (?), 3 uit het westen en 2 uit het oosten)
- 12 uit Noord-Brabant (waarvan 1 uit Zevenbergen en 1 uit Raamsdonk)
- 16 uit Gelderland (waarvan 3 uit Kuilenburg)
- 7 uit Zeeland
- 4 uit Friesland
- 5 uit Groningen
- 6 uit Overijssel
- 24 uit het Vlaams-sprekende deel van België (waarvan 6 uit Gent en 4 uit Brussel)
- 3 uit Wallonië
- 3 uit Frans-Vlaanderen
- 1 uit Havre
- 68 uit het Nederduitse taalgebied
- 14 uit het Hoogduitse taalgebied
- 11 uit Noorwegen
- 8 uit Denemarken
- 5 uit Zweden
- 1 Schot
- 1 Estlander
- 1 IJslander
- 1 uit Bengalen (hier ressorterende onder de blanken)

264 in totaal³¹⁸. Daarvan 58 Hollanders, 147 Nederlanders (met inbegrip van Vlamingen en Hollanders) en 82 Duitsers.

Uit deze statistiek blijkt weer op overtuigende wijze, dat de sterke positie van het Hollands aan de Kaap niet aan de overwegende macht van het getal kan worden toegeschreven. Noord- en Zuidhollanders zijn samen zelfs nog in de minderheid tegenover het Nederduitse element (hoe het gekomen is, dat dit laatste geen Nederduitse sporen in het Afrikaans heeft achtergelaten werd op blz. 14 vv. betoogd.

³¹⁸ Bedoeld is dus het totaal der localiseerbare blanke *volwassenen*. Blijkens blz. 250 bedroeg het werkelijke zielental 463. Hiervan waren 141 slaven en slavenvolwassenen. Bovendien moet nr 197, MARIA VAN BENGALLEN, worden afgetrokken, zodat er dus 321 blanken aan de Kaap waren (incl. kinderen).

Zelfs de Nederlanders (in huidige zin) zijn in de minderheid (123 van de 264 localiseerbare). Voeren we hun aantal op door er alle Vlaams-taligen bij te tellen, dan komen we tot een aantal van 147. Al zullen we het feit hebben te aanvaarden dat de 58 Hollanders voor de „Nederlanders” (èn voor de Nederduitsers en Skandinaviërs) zonder meer de „toon” aangaven, dan geeft deze statistiek toch nog altijd geen antwoord op de vraag, waarom de Zuidhollanders dat in m e e r d e r e mate hebben gedaan dan de Noordhollanders.

Kan het mechanisch karakter (dat nu eenmaal eigen moet zijn aan alle statistische berekeningen) oorzaak zijn van een onjuiste conclusie? Min of meer „Zuid”hollands van taal kunnen nog geweest zijn: 8 (naar schatting) uit Utrecht, 2 uit Brabant, 3 Kuilenburgers en (desnoods) 9 Noordhollanders-bezuiden-het-IJ. We zouden dan tot een uiterst maximum bezuiden-IJ'se „Hollanders” komen van 46, maar dan wordt de mogelijke invloed van het Noordhollandse cultuurcentrum (dat o.a. al 17 „Amsterdammers” levert) op ontoelaatbare wijze „geknepen”. Men vergeet hierbij niet, dat de meest typische Zuidhollandse eigenaardigheden van het Afrikaans nu eenmaal duidelijk naar het z u i d e n van Zuid-Holland in de buurt van Rotterdam wijzen. Ik meen trouwens dat een zodanig achteraf „plooiën” van een statistiek achterwege dient te blijven. Immers daardoor leggen we een interpretatief en persoonlijk element in de getallen, dat onverenigbaar is met het massale en globale karakter van dit soort — nu eenmaal „ruige en rouwe” — gegevens. Bij retouche van een deel van het materiaal verliest de gehele statistiek aan objectieve waarde. Laat ons liever erkennen, dat een Zuidhollands overwicht ook uit deze statistiek niet valt te distilleren. Het is duidelijk, dat bij de Kaapse taalontwikkeling een factor is werkzaam geweest, die met dit soort statistieken niet benaderbaar is.

Zoveel is echter wel zeker, dat dialectische invloed uitgaande van een (evidente) Zuidhollandse minderheid aannemelijker wordt, naarmate wij verder in de tijd terug gaan. Zelfs onze lijst van 1664 is al wat groot voor taalkundige speculaties. Wanneer we deze lijst van 321 blanken aandachtig beschouwen en ons enigszins hun taalkundige habitus trachten te realiseren, dan moeten we toch wel erkennen, dat het verband met het huidige Afrikaans nauwelijks minder apokrief lijkt dan dat met de latere monsterrollen, vrijburger-lijsten of geslachtlijsten COLENBRANDER-DE VILLIERS. Hoe zou dit allegaartje van mensen uit verschillende dialectgebieden (compagniesdienaren en vrije-luiden) zich ooit u i t z i c h z e l f verenigd kunnen hebben tot een „Hollands” compromis, wanneer niet reeds in 1664 de positie van dat Hollands onomstotelijk was geweest?

Welnu, zo ooit het Zuidhollands een sterke positie in Afrika heeft gehad, dan is het tijdens de periode-VAN RIEBEECK geweest. De „kop” van de monsterrollen zag er toen nog anders uit. Daar stonden de families VAN RIEBEECK en VAN DER STAEL met hun kinderen bovenaan. Van de Kuilenburgers (die men taalkundig toch wel als Zuidhollanders mag beschouwen) speelde de secunde ROELOF DE MAN een belangrijke rol en hij is van de aanvang af tot zijn dood in 1661 aan de Kaap geweest. Beneden zal nog worden aangetoond, dat de Kaapse „kanselarij” (als men die naam mag gebruiken) toen overwegend Zuidhollands was.

Teruggrijpend naar de vijftiger jaren komen we nu echter in het tijdvak der kleine getallen en zo ooit dan moeten we hier voor onze taalkundige conclusies de zielen niet alleen tellen maar ook wege n. Voor de cultuur, dus ook voor de taal, zijn juist voor de eerste jaren de woorden van toepassing, dat nimmer het taalkundig lot van zóvele nazaten berustte in handen van zó weinigen. Het is waarlijk niet al te gewaagd om aan te nemen, dat onder die weinigen de families VAN RIEBEECK en VAN DER STAEL c.s. een vooraanstaande positie hebben ingenomen.

D. De vrije luiden en hun vrouwen

Boven blz. 237 werd de mogelijkheid, dat de vrijeluiden taalkundig een aparte groep zouden hebben gevormd, in het voorbijgaan verworpen. Deze zaak is echter van te veel belang om terloops te worden afgedaan. Moet dan niet de bekende „seditieuze” houding der 14 boeren in 1658 als het eerste voorspel beschouwd worden van de antithese stad contra platteland, die zich in de loop der Afrikaanse geschiedenis steeds duidelijker zou aftekenen? Menigeen zal hier toch als 't ware de harteklop voelen van het latere Afrikanerdom. Is het dan ook niet a priori waarschijnlijk, dat toen óók de kiem voor het Afrikaans is gelegd? Om dit objectief te kunnen beoordelen, dienen we allereerst de figuren dezer groep eens nader te beschouwen.

Ik geef hier de namen van de opstandige vrijburgers (14 in getal) zoals die D II 611 zijn afgedrukt en voeg er, ter nadere identificatie de nummers van de lijst van 1664 aan toe en tevens de plaats van herkomst der mannen en (voor zover bekend) die der vrouwen, waarmee ze toen gehuwd waren (of later gehuwd zijn) :

208. Steven Jansen van Wageningen, gehuwd met Hendrickje Hendricx van Wageningen

219. Hendrick Boom van den Overtoom, gehuwd met Annetje Joris van Amsterdam

Symon in 't Velt van DORDRECHT (D II 289), in 1659 vermoord door de Hottentotten (Leibbrandt 309)

216. Jan Reyniersz van Amsterdam, gehuwd met 245 Lijsbet Jans van Amsterdam
- Otto Jansen van Vrede (Vreden in Westfalen)
35. Casper Brinckman van Vrekenhorst
209. Jacob Rosendael van Rosendael, in 1665 gehuwd met Catharina van den Berg (Nederland)
- Warnar Corneliss van Nunspeet (Reizen I 28, noot 2)
165. Pieter Vasagie van Antwerpen, in 1671 gehuwd met Catharina Kijns uit Veere
204. Frans Gerritsz van den Uijthoorn, gehuwd met 240 Neeltje Jacobs Rosendael (dochter van 209)
231. Herman Remajenne van Keulen
223. Jan Martens van Vreeland, „bierhergier” gehuwd met 252 Neeltjen Adriaens van Vreeland
- Johannes Rietveldt van Bredenrode [vrij burger, in 1658: Joannes Rietvelt of Alkmaer, sindsdien niet meer vermeld]
199. Jacob Cloeten van Keulen, gehuwd met 235 Fijtje Raderotjes van Uts

Men kan het haast als een ironie der geschiedenis beschouwen, dat er onder deze 14 (of mèt vrouwen: 22) personen slechts één Zuidhollander is, die bovendien nog in 1659 wordt vermoord. De groep vrijluiden „Harmens Colonie” genoemd stond onder leiding van de Keulenaar REMAJENNE, een andere „Stevens colonie” onder leiding van de Wageninger STEVEN JANSZ. De verder genoemde: Vreden’s, Vrelant’s, Brinckman’s en Vasagie’s Compagnie wekken geen van alle associaties aan Zuidhollandse kolonisten.

Nemen we voor een ogenblik aan, dat alle genoemde „seditieuze” personen plus nog enkele sympathiserenden een groep-voor-zich hebben gevormd, die taalkundig min of meer op zichzelf zou zijn aangewezen, dan behoeft het toch wel nauwelijks betoog, dat de taal die zij zouden ontwikkelen niet zomaar een Zuidhollandse kleur kon aannemen. Dat deze mensen in hun taal „afrikaniseerden” kan ik bevestigen noch ontkennen, maar zoveel is zeker dat ze een Zuidhollands gekleurde taal niet uit zichzelf konden hebben. Die zouden ze toch „ergens” moeten hebben opgedaan, en dat „ergens” moet dan toch wel synoniem zijn met: fort-en-onmiddellijke-omgeving³¹⁹.

Wie meent dat zich anno 1658 reeds een „boeren”bevolking duurzaam zou hebben gesepareerd — ook geografisch — van de rest der blanken, projecteert m.i. latere verhoudingen op de begintijd. Zo

³¹⁹ Zie beneden blz. 263.

trokken in 1657 zeven compagniesdienaren en negen vrijeluiden nog broederlijk op een landtocht uit (Reizen I 28). Wie zou zich over een verschil in „zaken doen” bij „ambtenaren” enerzijds en „handelslieden” anderzijds verwonderen? (Reizen I 31). Maar dat is slechts een symptoom van een splitsing in belangengroepen, die de kolonie niet verticaal doch horizontaal scheidt en die we in de hele Kaapse gemeenschap kunnen waarnemen. Doch van een werkelijke celdeling kan men nog niet spreken. In 1660 zien we HERMAN REMAJENNE tot sergeant van een „compagnie schutters” aangesteld (D III 326). In de monsterrol van 1663 (en in die van 1664) zien we CASPER BRINCKMAN weer als „adelborst” en PIETER VASAGIE weer als „bosshieter” vermeld. De banden met het fort waren er dus nog steeds.

Van een eigenlijke boerenstand als groep kan men dunkt me nog niet zo zeer spreken. De „boeren” hadden hun bekende bezwaren tegen de „geleide economie” van de Compagnie gemeen met vele andere vrijburgers, die in de „stad” woonden: bakkers, logementhouders, handelaars enz. Vele vrije luiden, die oorspronkelijk als „boeren” bedoeld waren, gingen in andere vrije beroepen over en de rest stond stellig in geregelde intieme verbinding met de „stad”, al was het alleen maar, omdat daar de enige markt was en de beste gelegenheid om de ondragelijk knellende bepalingen der Compagnie te ontduiken en met de schepelingen te handelen. De leuze: „de roeping van de boer is: boer te zijn” kon in het bureau van de Compagnie gemakkelijk worden aangeheven, maar voor de eerste jaren was zij nog „graue Theorie”.

Wie zich een geheel zuiver oordeel wil vormen over de 17de-eeuwse vrije luiden, zal moeten beginnen met een studie van de Kaapse stukken en het gehele probleem moeten bezien tegen de achtergrond van de economische geschiedenis met name die van „landbou, handel, belasting, kolonisatie, tapnering, werknemer en slaaf”. Maar „Dit is 'n baie uitgebreide onderwerp en eis op homself al 'n dissertasie” zegt FRANKEN terecht in TWK VI (1928) 29. Het is de verdienste van FRANKEN, dat hij dit probleem wat van zijn nimbus heeft ontdaan en daarmee de mogelijkheid tot een objectief inzicht heeft geschapen. Wel te verstaan: zijn verzameling ongunstige oordelen over de vrijeluiden-als-groep heeft in hoofdzaak betrekking op „die eerste vyf en dertig jaar” van de kolonisatie (33). Wanneer F. daar als troostreden voor het Afrikaanse nageslacht op laat volgen: „Aan die ander kant kan die hedendaagse Afrikaner, as hy nie ingeneem is met die algemene oordeel oor die toenmalige vryman nie, hom troost met die feit dat die groot meerderheid van hulle nie Afrikaanse stamvaders geword het nie”, dan moge ik dat nog versterken met het taalkundige motief:

deze mensen kunnen hun stempel niet op het Afrikaanderdom en meer in 't bijzonder het Afrikaans hebben gezet, omdat in hun taal een der wezenskenmerken van het Afrikaans, de Zuidhollandse „kleur” *p r i m a i r* onmogelijk aanwezig kon zijn.

Wanneer we bij FRANKEN de talrijke verhalen over de „versopene lompe vlegels” lezen, die hun tijd verdeden met zuipen, spelen en allerlei ondeugd, dan is de moderne mens, die maar niet voetstoots kan aannemen, dat deze lieden van nature met dergelijke kwalen behept waren, geneigd naar een oorzaak te zoeken³²⁰. Zijn de economische toestanden de hoofdoorzaak geweest? De knagende zorg van eeuwig in schulden tegenover de Compagnie te zitten? Heeft de verveling een rol gespeeld? Of het heimwee? Zoveel is zeker dat de meesten van hen zich in die jaren in Afrika niet gelukkig voelden.

Neem een geval als dat van de hovenier BOOM, die men zich zo gaarne als het prototype van de Afrikaanse „Boer” zou voorstellen. Hij was een fatsoenlijk oppassend huisvader met een bloeiend gezin, maar verliet ten slotte de kolonie omdat hij zich „op den duur aan de Kaap niet thuis voelde” (STICHTER 123). Men denke vooral ook aan de episode van 1660 toen 57 personen, vrijlui zowel als Compagniesdienaren zich in de retourvloot verstoppten (waarvan 15 weer naar land teruggehaald werden) (STICHTER 118). De bemanning van de schepen was geheel op de hand van de kolonisten: „Gaadt met ons, wij zullen u met al u goedt wel bergen; wat doet ghij aen dit vervloecte land”. Bladert men in de schuldenrekeningen der vrije luiden van 1660, dan vindt men ze herhaaldelijk afgesloten met de blijkbaar geijkte term: „fugatijff ende sich na 't vaderlant versteecken”. Het verloop van het gehele instituut der vrije luiden moet zeer groot geweest zijn.

Indien er trouwens iets in de geschiedenis van deze eerste tijd duidelijk naar voren treedt, dan is het de afkeer van het „platteland” en de drang, zoal niet naar patria, dan toch naar het Kaapse „cultuurcentrum”. Of, in de woorden van WAGENAAR (1662) overgezet: „De vrijlieden off borgers die h'ar omtrent het fort wonen en rechte voort sestien huijsgesinnen sterck sijn, besitten geene bouwlanden, maer generen haer meest alle met Thuijnvruchten te planten, ende schapen voort te telen, broodbacken, schaffen voor 't volck, als vergunde Tapneringen, ende om dat de gemeene Lantbouwers dagelijcx comen gewaer te werden, dat dese veel gemakelijcker als zijlieden met haeren swaeren arbeijt weten aen de Cost te comen, souden der nu wel veele

³²⁰ Dit werd voor het eerst gedaan door VERBURGH die zich in 1676 uit „over den naadeeligen invloed van de groote menigte drukkende restricties, plakkat en ordonnanties 'twelck de teerheid van den nieuwen aangroeiende colonie niet wel verdragen kan'”. (BÖESEKEN, Nederlandsche Commissarissen aan de Kaap 54).

haer boere werck willen verlaten, en met der woon oock wat nader aen 't fort comen om insgelijcx alsulke nering te doen" (FRANKEN 32).

De klacht is stereotiep. In 1668 heet het van de boeren : „hoe se hun meer met tappen en ander vuijl gewin [het is een compagnies-commissaris die spreekt] als met den lantbouw sochten te bemoeijen" en in 1670 „dat ze nergens anders na omzien en de landbouwers beweeght, den bouw verlatende, hun tot genoemde neeringe alsmede aan 't fort met 'er woone te transporteeren". In 1676 zegt NICOLAES VERBURGH (vermoedelijk een familielid van de oude FREDERICK en diens neef CORNELIS) : „het is van oudts hier ter plaatse al een gebreck geweest dat de meeste vrijlieden seer, en meer, tot de tapneringe, als wat anders te doen, inclineeren" (32).

Deze citaten mogen volstaan om te doen zien, dat de mogelijkheid, dat zich reeds in de jaren 1652—87 een eigen „Boerse" maatschappij buiten het centrum van fort-en-toebehoren zou hebben ontwikkeld, inderdaad moet worden verworpen. De taalkundige consequenties zijn duidelijk : een apart „boeren" dialect had nog geen kans. Als de boeren er een Hollands dialect op na hielden, dan moet dat evenzeer in de stad zijn gesproken. Het fort en omgeving gaf nog altijd de „toon" aan. Indien men dus toen al van een taal „usus" kan spreken, was dat de usus van het fort.

Ook langs geheel andere weg kan men aantonen, dat de vrijeluiden vóór 1679 (de komst van SIMON VAN DER STEL) moeilijk een eigen, van die der bewoners van fort-en-omgeving afwijkende, „boeren"-habitus kunnen hebben ontwikkeld. Hoe groot het verloop in de periode 1657—79 is geweest, wordt duidelijk wanneer men het uitgereikte aantal vrijbrieven vergelijkt met de werkelijke „oogst" aan echte kolonisten³²¹. In 1557 bedroeg het aantal vrijbrieven 43, de verdere getallen zijn 53 voor 1658, 19 voor 1659, 32 voor 1660, 24 voor 1661, 21 voor 1662 (tot October), in het geheel 192. Van deze (dus nog niet eens geheel volledige) lijst zijn er in 1663 nog maar 49 over (zie monsterrol van 1663). Maar dit waren lang niet allemaal „boeren". Hoeveel dat maximaal ongeveer geweest kunnen zijn, kan uit onze boven afgedrukte lijst van 1664 worden afgeleid. Men kan daar allereerst de nrs 228—233 aftrekken die „op hun selfs" stonden en wel bij het fort zullen hebben gewoond, bovendien de nrs 224—227, die hun beroep als „vrije houtsagers" toch wel in of nabij de stad moeten hebben uitgeoefend. Maar verder vallen stellig af de nrs 214, 215, 217, 218, 222, 223. Blijven over 20 potentiële „boeren" (hiervan

³²¹ LEIBBRANDT, Letters Despatched III 264—272.

7 buitenlanders en 5 Hollanders, waarvan als enige Zuidhollander nr 232 SALOMON ELIAS uit Loosduynen.

Hoe weinig men toen nog van een bloei van het instituut der „vrij luiden“, laat staan der „boeren“, kan spreken blijkt overtuigend uit een vergelijking met 1679 (dus volle vijftien jaar later): „In April 1679 het die vryburgers uit 62 families bestaan, waarvan 87 mans was, 55 vrouens en 117 kinders: altesame dus 259 koppe. Van die 62 families was daar toe slegs 22 wat egte landbouers was; die res was tuiniers, partikuliere veeboere, skoemakers, smids, timmermans, kleremakers, houtsaers, wamakers, tappers, vissers, ens”³²². Aan de lezer zij het overgelaten te beoordelen, of hij het mogelijk acht, dat zich in die jaren reeds een maatschappelijke, culturele (en dus ook taalkundige) splitsing tussen „stad” en „land” heeft voltrokken. M.i. kan daarvan eerst sprake zijn geweest nadat, onder het energieke bewind van SIMON VAN DER STEL, de gehele kolonisatie opnieuw en nu meer systematisch ter hand was genomen³²³. Maar toch geldt nog voor de hele periode 1657—95 „dat die boere gedurende hierdie periode hulle enigste wettige afnemer in die Kompanjie gehad het, maar dat hulle ook ’n voordelige sluikhandel gedryf het met die gepermitteerde bakkers, die vaderlandse en vreemde skepe, en ook met die nie-landbouende vryburgers”³²⁴.

De isolatie van „platteland” teenover „stad” begint pas met de noord- en oostwaarts-gerichte v e r d e r e kolonisatie. Eerst dan kan men van een celdeling spreken.

Het verdient geen aanbeveling alleen op grond van het aantal in die eerste jaren verleende vrijbrieven percentage-berekeningen omtrent bloed- of taalmenging te maken, daarvoor is het verloop te groot geweest en bovendien waren deze mensen nog niet als aparte homogene „groep” van die anderen gescheiden. Voor de bloed-menging zijn die lijsten der stamouders stellig betrouwbaarder. Voor de taal zal echter een minder mechanische metode gevolgd moeten worden, waarbij wordt geteld en g e w o g e n naar de p e r s o o n è n naar die periode-in-kwestie. Hoe verder we in die tijd teruggaan, hoe meer wij met dit persoonlik element rekening zullen moeten houden.

³²² A. J. DU PLESSIS Die Geskiedenis van die Graankultuur in Suid-Afrika 1652—1752 in Annale Stellenbosch XI (1933) B afl. 1.

³²³ VAN RHEEDE liep niet warm voor kolonisatie. Hij „keurt ze niet direct af, maar laat er zich nooit geestdriftig over uit” (BÖESEKEN Nederl. Commissarissen aan de Kaap 36). Met volle energie ter hand genomen werd die kolonisatie pas weer in 1687.

³²⁴ DU PLESSIS t.a.p. 98.

E. De dienaren der vrije luiden

Wilde het met het instituut der vrije luiden, blijkens het bovenstaande, in de eerste tijd maar niet vloten, ten aanzien van de Europese boerenknechten (de zogen. „dienaren“ der monsterrollen) kan men van een volledig fiasco spreken. Dit is reeds door VAN RIEBEECK geconstateerd : „want met duijse knechts sietmen langs soo meer dat het gants niet gaen wil alsoo die door t opmaken van het thuijskerende volckjen Jaarlijcx oock t'elckens verlopen ende hun na 't Patria versteecken“ (STICHTER 117). Men vindt in de literatuur dan ook weinig omtrent hen vermeld : „De knechts die bij de boeren dienden hadden een hard en treurig leven. Sommige meesters gaven hun knechts meer slaag dan eten, terwijl ze het voedsel liever aan de schepen verkochten dan het aan de werkers te geven“.

Van de 51 knechts kon ik slechts twee als stamvader identificeren : PIETER VAN WESTHUIJSEN (nr 254), die de weduwe van zijn baas trouwde ³²⁵ en ALBERT GILHUIJSEN (nr 259), die echter in 1664 nog ongehuwd geweest moet zijn.

Al zal men rekening moeten houden met het feit, dat een naamtype als HENDRICK CLAES en DIRCK PIETERS de verdere nasporingen bemoeilijkt, de indruk blijft bestaan, dat dit deel van de bevolking in cultureel (dus ook in taalkundig) opzicht van weinig betekenis is geweest. Als „derde stand“ (volgens Europese maatstaf) bedoeld, is deze groep vermalen tussen de vrije Europeanen enerzijds en, wat men in zekere zin als vierde stand zou kunnen beschouwen : de slaven, anderzijds. De concurrentie met de slaven was niet vol te houden : „in 1663 betuig sommige van die landbouers aan kommissaris Overtwater dat hulle jaarliks aan hul knegte moet betaal 200, 300 ja selfs 400 gulde, ten gevolge waarvan hulle onmoontlik 'n bestaan kon maak en sommige werklik daarin moes vergaan“ ³²⁶. We staan hier voor de zwakste stee der koloniale staathuishoudkunde. Hoe anders zou de geschiedenis verlopen zijn, als dit experiment met de blanke derde stand wèl geslaagd was ! Maar dit is een ijdele wens, die men als historisch denkend mens in de 17de eeuw als anachronisme moet beschouwen.

Hebben deze Europese „dienaren“ allen hun weg naar patria teruggevonden, of zijn er ook wat naar de Kaapse „zelfkant“ tussen blank en zwart verdrongen ? Deze zaak verdient wel een nader onderzoek, maar misschien zal zij nooit volledig worden opgehelderd.

³²⁵ Vgl. TRIJN RAS, die „met haer bouknegt getrouwt was“, nadat haar eerste man „van een leeuw, den tweeden door de Hottentots, en den derden mogelijk door d'Eliphanten om hals gebracht was“ (FRANKEN in TWK VI 155).

³²⁶ DU PLESSIS, *Annale Stellenbosch XI* (1933) afl. 1, 21.

F. De kinderen

Uit de lijst van 1664 blijkt nog niet een duidelijk overwicht van het aantal slaven-kinderen op dat der blanke. De compagnie-slaven hadden samen 27 kinderen, daarbij moeten nog enige gevoegd worden, die eigendom van de „staf” waren. Hiertegenover staan op de lijst 25 kinderen van de vrijeluiden, maar bij dit getal moeten nog een paar van de „staf” gevoegd worden (voor zover ik zie in 't geheel 7).

Indien men al van een zeker evenwicht kan spreken, dan is het duidelijk, dat dat pas van recente datum is en dat vóór die tijd het blanke element onder de kinderen steeds in de meerderheid is geweest. Men bedenke o.a. dat vóór 1662 de families VAN RIEBEECK en VAN DER STAEL met hun kinderen nog aanwezig waren. Daar de Hottentotten-kinderen zich in VAN RIEBEECK's tijd nog weinig bij het fort zullen hebben opgehouden³²⁷, moeten we wel aannemen, dat het kinder-element in de aanvang der zestiger jaren overwegend Europees was.

Het aantal kinderen der vrijeluiden zou, volgens de lijsten bij LEIBBRANDT bedragen hebben: 14 voor 1660, 20 voor 1661, 22 voor 1662 en 25 volgens de lijst van 1664. Kan men op deze cijfers bouwen?

Ik stel voorop dat ik de betrouwbaarheid der personenregisters die door de Compagnies-administratie werden bijgehouden als presentielijsten zéér hoog aansla. Hiervoor is dunkt me een gegronde reden. Immers, voor zover het de eigenlijke monsterrollen betreft, moesten de gegevens kloppen met de loonlijsten en ook de overgrote meerderheid der vrije luiden was door financiële banden (schulden) met de Compagnie verbonden. Buiten deze categorieën zou niemand dit (toen nog onaantrekkelijke) land uit vrije wil tot (semi-)permanente woonplaats verkiezen. Dat de inventaris der slaven even goed moest kloppen als die van alle andere koopwaar, spreekt vanzelf.

Maar juist het argument, dat voor alle andere bewoners geldt, houdt geen steek voor de blanke kinderen. Van ambtelijk standpunt bracht de geboorte van een kind geen enkele consequentie mee (administratief waren alleen de slavenkinderen van enig gewicht, want zij konden, al naar de leeftijd, enige geldswaarde vertegenwoordigen).

Wanneer we dit alles overwegen, wordt onze twijfel aan de juistheid

³²⁷ VAN RIEBEECK deelt D I 351 als een zeer opmerkelijk feit mede, op welke gemakkelijke wijze een Hottentotse vrouw dicht bij het fort „van de kinde verlost” werd, welk kind hij geïnteresseerd beschrijft als „alsoo blancq (gelijck mede de moeder) als een bruyen jeudinneken”. R. woonde toen reeds twee jaar aan de Kaap, maar had blijkbaar nog nooit een Hottentotten-baby gezien. Men krijgt zelfs de indruk, dat ook de vrouw bij het fort toen nog een anomalie was.

der bovengenoemde getallen nog aanmerkelijk versterkt. Is het niet opmerkelijk, dat deze getallen van 1661—64 een vrijwel stationnair karakter vertonen? Wat te denken van het feit, dat (om een controleerbare vergelijking te kiezen) de vrouwen FIJTJE RADEROTJES (235), MAYKEN HENDRIX (234), ANNETJE JORIS (248), LIJSBET JANS (245), JOHANNA BODDIJS (196), JANNITJE FERDINANDUS ³²⁸ (247) gezamenlijk in 1664 slechts 2 kinderen meer hebben dan in 1660? Dat klinkt niet erg geloofwaardig bij deze zes jonge vrouwen in de bloei der jaren! Het klimaat kan hier immers niet verantwoordelijk worden gesteld; men denke slechts aan de overigens herhaaldelijk gebleken vruchtbaarheid der aan de Kaap gevestigde Europese vrouw.

VAN RIEBEECK maakt met kennelijke vreugde gewag van de stijgende nataliteit in zijn kolonie, maar zijn minder enthousiaste opvolgers kwamen als „vreemden” en zij noch hun staf behoefden de kindervermelding als integrerend deel van hun administratieve taak te beschouwen. Hoezeer dit deel van de statistiek als quantité negligeeable beschouwd werd, blijkt trouwens ook uit de lijsten der afgestorvenen: kinderen komen daarop niet voor ³²⁹ (in het Dagverhaal wordt wel het afsterven van enkele kinderen vermeld). In de lijst van vrijeluiden van 1662 zoals LEIBBRANDT die afdruckt, vindt men de kolom voor de kinderen zelfs helemaal niet ingevuld, alleen het totaal: 22 (zijnde 2 meer dan het vorige jaar). Heeft men er maar een slag naar geslagen?

Uit de doopboeken (voor zover bewaard) zal men zich dus waarschijnlijk een betrouwbaarder indruk omtrent het aantal geboorten kunnen vormen. Ik heb me voorlopig moeten behelpen met RIEBEECK's Dagverhaal en SPOELSTRA, *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederlandsch-Gereformeerde kerken in Zuid-Afrika*, deel I (afgekort: Sp.) en heb deze gegevens aangevuld met die uit de monsterrol van 1664 en uit P. S. DU TOIT, *Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie*. Zo volge hier dan, zo goed en zo kwaad als zij met de onvolkomen hulpmiddelen gemaakt kon worden, een oudste lijst van kinderen, die hun jeugd geheel of gedeeltelijk aan de Kaap hebben gesleten: I. Lambertus van Riebeeck, geboren eind 1650 of begin 1651 te Amsterdam (Stichter 277). In 1660 voor zijn verdere opvoeding van de Kaap naar patria gestuurd (Stichter 134).

³²⁸ Dat haar kindertal in elk geval onjuist is opgegeven, komt beneden blz. 273 aan het licht.

³²⁹ Hetzelfde geldt trouwens van de vrouwen. Ook ten aanzien van het vrouwelijk element, dat aan de procreatie deelnam, zou men meerdere exactheid wensen. Het is zoals beneden blz. 273 blijkt, groter geweest dan uit de lijsten van vrije luiden valt te distilleren. In de „memorie” van 1664 schijven 5 namen van vrouwen te ontbreken (zie blz. 250).

2. Bernert Willemsz Wilant, zoon van de ziekentrooster Willem Barentz Wiland („cousijn” van Van der Stael). Dit kind is gedoopt 17 Augustus 1653 „out sijnde jaer en tin weken”, „die eerste geboren christen, die in dese voortresse geboren is” (Sp. 5, zie D I 235). Wilant heeft de Kaap in 1656 verlaten (Stichter 138).
3. Abraham van Riebeeck, gedoopt 22 Dec. 1653 „out sijnde twe maent seven dagen” (Sp. 5). Hij is geboren 18 October 1653 (Stichter 278) en in 1660 voor zijn verdere opvoeding naar patria gestuurd (Stichter 134). Het is de latere gouverneur-generaal van Indië.
4. Jan Bruyn. In 1654 twee à drie jaar oud, zoon van Eva „’n kloeye meid van ongeveer 30 jaar die door v. Riebeeck ter beschikking gesteld werd van sergeant van Herwaerden” (BLOMMAERT, Argief Jaarboek I (1938) 5). Als dit jongetje is blijven leven kan het na de dood van HERWAERDEN aan diens vrouw JOHANNA BODDIJS gekomen zijn en na haar hertrouwen in het huis van BLANCK (zie 6 en vgl. blz. 273 onder 80).
5. Reinier Hindericksz Boom, zoon van 219 (hendrick Hendricks Boom van de Overtoom) en 248 (Annetje Joris van de Overtoom). Gedoopt 24 October 1654 (Sp. 5).
6. Dirck Boom, van dezelfde ouders, gedoopt 22 October 1656. Getuigen: Jan van Riebeeck en zijn vrouw (Sp. 9).
- 7, 8, 9. Op zijn minst drie kinderen van Boom, waarvan de voornamen niet allemaal bekend zijn³³⁰. In Mei 1659 hadden de Booms nl. vijf kinderen (D III 78). Volgens D II 51 zouden ze er in 1656 nog acht gehad hebben. Er moeten dus een paar zijn overleden of zelf kostwinners zijn geworden.
- 10, 11, 12. Drie kinderen van het echtpaar Van der Stael-Van Riebeeck, die het blijkens de monsterrol van 1658 bezat.
13. Klein Eva. In 1657 ongeveer 5 jaar oud, door de koning van Antongil aan juffr. Van Riebeeck geschonken (BLOMMAERT t.a.p. 6).
- 14, 15. Cornelia en Lijsbeth, twee „Arabise meijnsjes van Abessinië, oud omtrent twaalf en tien jaar respectievelijk, die in 1657 door admiraal De la Roche werden vereerd aan juffr. v. Riebeeck en door haar verder uitgeleend, een aan de weduwe van wijlen secunde Verburgh en een aan de echtgenote van Van der Stael” (BLOMMAERT 6, 7).

³³⁰ Maar een ervan kan men identificeren met behulp van Du Torr, Onderwys aan die Kaap 25. Als schoolgaand worden daar nl. vermeld: Maretie, Rynier en Dirck Hendricq.

16. Heindrick, zoon van slavin, gedoopt 17 Juli 1659 (Sp. 13). Er blijkt niet duidelijk of deze jongen aan de Kaap thuis hoort.
17. Jannetje, dochter van 216 (Jan Reijniers van Amsterdam) en 245 (Lijsbet Jans van Amsterdam. Gedoopt 20 Juli 1659 (Sp. 13).
18. Elisabeth van Riebeeck, gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 299).
19. Cornelis, zoon van Maerten Jacobs „baes thuinier” van Amsterdam en Cathalijntje Abrahams van Rijssel, gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 299). M. J. is in 1660 vrijburger geworden, maar wordt na 1662 niet meer vermeld (het kind is blijkens D III 485 op 8 Jan. 1661 overleden).
20. Johanna, na de dood van de vader Jan van Herwaarden van Seventer geboren dochter van 196 (Johanna Boddij's van Doesburgh). Gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 299). Het kind kreeg 6 (Jochum Blanck) als stiefvader.
21. Cornelia, dochter van 220 (W. C. Mostert van Utrecht) en 249 (Hester van Lier), gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 299).
22. Johannes, zoon van 218 (Joris Jansz van Amsterdam) en 247 (Jannetje Ferdinandus van Kortrijk), gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 300).
23. Katharijn, dochter van 199 (Jacob Cloete van Keulen) en 235 (Fijtje Raderotjes van Uts), gedoopt 4 April 1660 (Sp. 14, D III 299).
24. Mary, dochter van 98 (Jan Zacharias van Amsterdam) en 197 (Maria van Bengalen „gewesene slavinne van den siecken-trooster Pieter van der Stael”). Gedoopt 8 April 1660 (Sp. 15, D III 306).
25. Cathrijn, dochter van 217 (H. van Zeurwaarden) en 246 (Grietjen F. Meechoff van Steenwijk). Gedoopt 12 Juni 1660 (Sp. 16, D III 361).
- 26, 27. Bovendien is dit echtpaar een zoon en een dochter geboren op 8 Mei 1662 (D III 755). Een der drie kinderen is blijkens de lijst 1664 nr 246 overleden.
28. Dirck, zoon van 222 (Elbert Diemer van Emmerik, tafeldienaar van Van Riebeeck, later zwager van Gabbema) en 251 (Christina Dous van Dousburgh). Gedoopt 12 Juni 1660 (Sp. 16, D III 361).
29. Van hetzelfde echtpaar nog een kind blijkens de lijst van 1664.
30. Anthonia, dochter van Pieter van der Stael (zwager van Van Riebeeck), gedoopt 15 Juli 1660 (Sp. 17, D III 379).

31. Jannetje, dochter van 198 (Thielman Hendriksen van Utrecht „vrij bouknecht van d' Heer Jan Riebeeck") en 234 (Mayken Hendricx van Clootjensplaet), gedoopt 18 Juli 1660 (Sp. 17, D III 379).
32. Van hetzelfde echtpaar nog een kind blijkens de monsterrol van 1664.
33. Pietertje³³¹, buiten echt geboren dochter van een slavin van Van der Stael. Gedoopt 18 Juli 1660 (Sp. 17).
34. Reintje³³¹, buiten echt geboren dochter van een slavin van Van Riebeeck. Gedoopt 18 Juli 1660 (Sp. 17).
35. Christina, dochter van 222 (Elbert Diemer van Emmerik) en 251 (Christina Dous), gedoopt 28 Augustus 1661 (Sp. 20). Getuige is 196 (Jannetje Boddij's), zij is de grootmoeder van deze dopelinge. Een tweede Christina zie onder 53.
36. Jacob, buiten echt geboren (moeder niet vermeld), gedoopt 28 Aug. 1661 (Sp. 20).
37. Een andere Jacob, buiten echt geboren (moeder niet vermeld) gedoopt 28 Aug. 1661 (Sp. 20).
38. Annetje, buiten echt geboren (moeder niet vermeld), gedoopt 28 Aug. 1661 (Sp. 20).
39. Elsje, dochter van 217 (H. van Zeurwaarden) en 246 (Grietjen Meechoff van Steenwijk). Gedoopt 8 October 1662. Getuigen: „de ouders zelve" (Sp. 24).
- 40, 41, 42. Machteltij, dochter van Jacob Huibrechtse Rozendael „baes hovenier" en na diens dood geboren. Gedoopt 8 October 1662. Getuigen: 204 (Frans Gerrits van den Uythoorn) en 240 (zijn huisvrouw Neeltje Jacobs Rozendaal). Jacob Huybrechtsen van Roosendael van Leyden wordt het eerst genoemd in D III 580 en in de monsterrol van 1661. De naam van zijn vrouw wordt nergens vermeld (het kan geen van de nummers 234—252 zijn). Op 2 Maart 1662 meldt D III 737 dat J. H. van Roosendael is overleden „achterlatende een bedroeffde onbemiddelde weduwe met 2 kinderen ende van noch een swanger gaende". In zijn plaats wordt aangesteld 15 (Harman Gresnich van Uytrecht, „een wacker jonghman en van nuchter ende sorghvuldige comportementen") — Jacob Huybr. kan niet dezelfde zijn als de boven (blz. 251) onder nr 209 vermelde Jacob Cornelis van Rosendael, al mag men verwantschap vermoeden. Uit de lijst van leerlingen der eerste school (bij Du Torr, Onderwys aan die

³³¹ VAN RIEBEECK maakt geen gewag van 33 en 34, ofschoon ze op dezelfde dag zijn gedoopt als 31 en bij Sp. ook in een adem daarmee worden genoemd.

- Kaap 25) valt op te maken, dat de beide oudere kinderen van Jacob Huybr. Sara en Maria heten. Minstens één daarvan moet het echtpaar uit patria hebben meegebracht. De mogelijkheid bestaat, dat dat Sara is geweest, die wij op 28 Mei 1670 met Adriaan van Brakel zien huwen. Waarschijnlijk heeft het sterfgeval van Jacob Huybr. nogal deernis gewekt aan de Kaap en heeft men zich het lot der wezen aangetrokken. Het zijn de enige blanke kinderen, die de school van 1664 „pro Deo” bezoeken (hebben zij ook hun moeder vroeg verloren? De eigenaardige vermelding op de leerlingenlijst zou het haast doen vermoeden). In de instructie van VAN RHEEDE van 1686 wordt melding gemaakt van „De vrouw gen: Sara van Roosendael bedienende de Vrouwen ter deeser Plaetse in haeren Nood, gelijk ook aan Comps. Slavinnen”. Men kan gissen, dat deze vroedvrouw de dochter van Jacob Huybr. is.
43. Cathalina, dochter van een sla vin, buiten echt geboren, gedoopt 8 October 1662 (Sp. 24).
 44. Mary, dochter van een sla vin, buiten echt geboren, gedoopt 8 October 1662 (Sp. 24).
 45. Joanna, dochter van Van Riebeeck, gedoopt 23 April 1663. Getuigen: „Zacharias Wagenaer, ende sijn huisvrouw Maria Wagenaer, ende Geertruidt van Riebeeck, de huisvrouw van Pieter van der Stael” (Sp. 22). Hieruit blijkt dat deze dochter niet tegelijk met haar ouders uit de Kaap is vertrokken.
 46. Grusella, dochter van 220 (W. C. Mostert van Utrecht) en 249 (Hester van Lier). Gedoopt 23 April 1663. Getuigen: 217 H. H. van Suerewaerden en 214 Thomas Muller (Sp. 22). Blijkens D III 650 is dit kind op 19 September 1661 geboren.
 47. Engel, dochter van 6 (Jochum Blanck van Lubeck) en 196 (Johanna Boddijns van Doesburg), die reeds een dochter (20) van Jan van Herwaarden bezat. Gedoopt 23 April 1663. „De getuigen zijn [er wordt maar een genoemd] Christina Does, de huisvrouw van Aelbert Dircks Diemer” (Sp. 23). De getuige is dus een halfzuster (251) van de dopelinge.
 48. Arent, zoon van 223 (J. M. de Wacht van Vreeland) en 252 (Neeltjen Adriaens v. Vreeland). Gedoopt 23 April 1663. Getuige: Frans Gerrits van den Uythoorn (204) (Sp. 23).
 49. Coenradus, zoon van 199 (Jacob Cloete van Keulen) en 235 (Fijtje Raderotjes van Uts). Gedoopt 23 April 1663. Getuigen: „Sjaeck de knecht van den baes timmerman” [Dit moet dus 228, Jacques Bracquenij zijn], Leendert Cornelisz van Sevenhuysen en 247 Jannetje Ferdinandus (Sp. 23).
 - 50, 51. Behalve deze Coenradus en Katharijn (zie 23) had dit

- echtpaar in 1664 nòg twee kinderen (in 1660 waren er reeds drie).
52. Niet met name genoemd kind „van den ondercoopman en tweede persoon van deze fortresse” [Abraham G a b b e m a]. Gedoopt 8 April 1663 (Sp. 26).
 53. Christina³³², dochter van 222 (Elbert Diemer van Emmerik) en 251 (Christina Dous van Dousburgh). Gedoopt 8 April 1663. Getuigen: 6 Jochum Blanck en 196 Jannetje Boddys [de grootmoeder] (Sp. 26). Blijkbaar is deze dopeling dezelfde als Christina Diemer die 22 April 1685 gehuwd is met Johannes Blesius, die destijds secretaris was, maar later blijkbaar weer naar patria is vertrokken (zie COLENBRANDER 23 en THEAL, Belangrijke historische Dokumenten I 46).
 54. Coenraad, zoon van 200 (Jan Coenraat Visser van Ommen) en 236 (Geertje Gerrits van Hardenberg). Gedoopt 8 April 1663. Getuigen: 199 Jacob Cloete en 235 zijn vrouw (Sp. 26). Deze dopeling is blijkbaar dezelfde als Coenraad Visser, die 15 Augustus 1685 gehuwd is met Catharina Everts (zie COLENBRANDER 23).
 - 55, 56. Behalve Coenraad bezat het echtpaar Visser in 1664 nòg twee kinderen, waarvan een geïdentificeerd zal moeten worden met Zacharia Visser, die in 19 Oct. 1679 huwde met Diederik Putter (zie COLENBRANDER 23)
 57. Louwys „van een slavijn in onecht geboren”. Gedoopt 8 April 1663. Getuigen: 18 (Gabriel Joosten Cornet) en 61 (Denijs Otto), „beide corporaels” (Sp. 26).
 - 58, 59. Twee kinderen van de hottentottin Eva „die in Van Riebeeck's woning leefde” (Stichter 99). Toen zij 30 April 1662 werd gedoopt „was zij al moeder van twee kinderen, waarvan als vader bekend stond de medicus, de onderbarbier Pieter van Meerhoff van Kopenhagen (13) (Godée Molsbergen, Jan van Riebeeck en zijn tijd 128) [of schuilen deze kinderen onder de voorafgaande nrs?].
 60. Een kind van 214 (Christoffel Mulder) en 243 (Catharina Croons) blijkens de lijst van 1664.
 - 61 en 62. Twee kinderen van 221 (Heyndrick Reijnste) en 250 (Barbara Goens) blijkens de lijst van 1664.
 - 63, 64, 65, 66, 67. Vijf kinderen van Jan Pender, opperchurgijn in 1655 (P. S. DU TOIT, Onderwys aan die Kaap onder die kompanjie 20).

³³² Misschien is dus de onder 35 genoemde Christina overleden. Maar zeker is dat niet. In sommige streken houdt men zich systematisch aan de regels der „benoeming” naar bloedverwanten, zodat b.v. 3 Jannen in één gezin geen zeldzaamheid zijn (zie BOEKENOOGEN CVII).

68, 69, 70, 71. „Op 28 Julie 1661 is vier kinders gedoop, waarvan die vaders van drie onbekend was” (Du Torr 21) [en die blijkbaar niet onder de nrs 1—62 zijn vermeld].

68—79. „Onder datum 16 September 1663 staan in die *Dagregister* aangetekend dat op daardie dag t w a a l f k i n d e r s gedoop is, 'waar van 't een bij Christelijcke ouders gewonnen werd, maer de andere bevont men alle van de E. Comps slavinnen en meest buiten echt, soo nu als dan voortgebracht te zijn' ” (Du Torr 21).

80, 81. Uit de lijst van schoolgaande kinderen in 1664 bij Du Torr, Onderwys aan die Kaap 25, kon ik alle kinderen met behulp van bovenstaande gegevens gemakkelijk identificeren met uitzondering van 1°. J o h a n n i s, zoon van „juffr. Blanck” d.i. Johanna van Doesburgh (dit moet een voorzoon geweest zijn, want deze vrouw was pas in 1661 hertrouwd met Blanck, zie D III 633; of is 4 (Jan Bruyn) geadopteerd?) en 2°. een „meysie” van Jannetje Ferdinandus (de leerlingenlijst van 1664 bij Du Torr 25 vermeldt „haer soontie en een meysie”, de opgave van de monsterrol, dat zij één kind zou hebben, is dus klaarblijkelijk onjuist).

82, 83, 84, 85. Op de bovengenoemde leerlingenlijst wordt ook nog gewag gemaakt van (kennelijk niet-blanke) kinderen: A r m a z i e, C r i s i n, Z o n en B a s o e, die ik hier slechts pro memorie kan vermelden.

Helaas moeten we bij de verwerking van deze lijst met verschillende onbekende factoren rekening houden. Lang niet al deze kinderen zijn „blijvers” aan de Kaap geweest. Enkele ervan zullen vroeg gestorven zijn. Maar toch meen ik met deze lijst voor ogen wel de conclusie te mogen trekken, dat het Nederlandse element onder de jeugd van die dagen een zeker overwicht heeft. Tot en met 1660 kan men zelfs spreken van een overwegen van het H o l l a n d s e element in kwaliteit én in kwantiteit; voor de kleuters van na 1660 betekende dat dus: ook in ancienniteit.

Voor zover er vreemde elementen bij waren, lette men op het nauwe contact met de huizen Van Riebeeck en Van der Stael. Nergens duidelijker dan hier blijkt, hoe zeer deze beide families hun stempel op het huiselijk leven aan de Kaap moeten hebben gezet.

De bovenstaande lijst maakt verklaarbaar, dat de eerste school waarvan (anno 1658) gewag gemaakt wordt, nog slechts een school voor v o l w a s s e n slaven was (onder leiding van Van der Stael, D II 374). Van een school voor blanke kinderen wordt nog niet gerept, maar het is niet aan te nemen dat ze geen onderwijs zouden hebben genoten. Zo zal o.a. VAN RIEBEECK zijn beide zoontjes wel niet als analfabeten naar patria hebben gezonden; men mag gissen, dat zwager

VAN DER STAEL ook hier de behulpzame hand zal hebben geboden. Als logisch gevolg van het boven opgegeven aantal geboorten moest echter in het midden der zestiger jaren (men raadplege de lijst) het gebrek aan een school-in-vaderlandse-zin nijpend worden en zo vindt men dan ook voor 1665 aangetekend: „een school opgerecht, daerin 24 soo duytsche als swarte kinderen [ook een „Hottentoosje”³³³] neerstich onderwesen werden” (HESSELING 24). DU TOIT (Onderwijs aan die Kaap 24) licht ons nader in, dat het besluit tot het oprichten van die school al „teen die einde van 1663” is gevallen en dat zij het volgend jaar reeds functioneerde. Onderwijzer was ERNESTUS BACK (nr 7 van de monsterrol), die echter in 1665 wegens dronkenschap en ander wangedrag werd ontslagen en opgevolgd door DANIEL ENGELGRAAF (nr 58 van de monsterrol), die echter in 1666 stierf. Een zekere VICTOR is hem opgevolgd, wordende in 1668 weer vervangen door JOANNES BOLTEN, die echter na ongeveer drie jaar werd gesuspendeerd, omdat hij „door den stercken dranck in een seer ongeregeld leven is comen te vervallen. Na deze en dergelijke wisselvalligheden gaf VERBURGH in 1676 opdracht, een schoolgebouw in te richten en stelde JAN WITTEBOL met een salaris van 20 gulden per maand als onderwijzer aan. Blijkbaar dank zij een selectie (of moeilijkheden met de werving van gegadigden?) is het aantal leerlingen geringer dan in 1665: „Present zijn er [in 1677] al 11 duytsche kinders die dagelijks school komen, behalve 4 slaven dito's die tog te kleyn sijn om dienst te doen” (HESSELING 52). Maar in 1679 waren er 32 Nederlandse benevens „elf gemengelde en vijf stucx Komps. slaven kinderen”. In 1685 komt er een school te Stellenbosch, terwijl er twee bij het fort komen: een „voor de kinderen van onze Duijtsche natie” en een, waar VAN RHEEDE géén blanke kinderen wilde hebben, en die naar 't schijnt hoofdzakelijk voor (gekerstende?) halfbloeden was bestemd³³⁴. Met de niet-gekerstenden bemoeide men zich langzamerhand niet veel meer.

Beziet men deze data, dan zal men tot de slotsom moeten komen, dat de factoren voor toenemende Afrikaniserende tendenties in de kindertaal vooral na 1665 bij uitstek gunstig werden. Wel hoede men zich voor de simplistische voorstelling, dat zich reeds dadelijk een kinder-Afrikaans gevormd zou hebben, maar anderzijds is er m.i. ook geen reden om de staat van zaken bij de jeugd te bagatelliseren. We zijn nog in het tijdvak der „kleine getallen” en van de „kleine oorzaken, grote gevolgen”.

³³³ BÖESEKEN, Nederlandsche commissarissen aan de Kaap 132.

³³⁴ BÖESEKEN 133.

G. De slaven en de theorie van het Maleis-Portugees

D. B. BOSMAN heeft reeds aangetoond, „dat altans in die eerste 10 jaar van die volksplanting nòg gebroke Portugees nòg Maleis taal-faktore van enige betekenis aan die Kaap was” (Oor die ontstaan van Afrikaans 54). De bevolkingslijst van 1664 bevestigt die mening. Terwijl de Compagnie in dit jaar slechts 82 slaven (incl. slavinnen en kinderen) bezat, had de „staf” 32 particuliere slaven (incl. slaven en kinderen) en de vrije luiden 14 slaven en 13 slavinnen-en-kinderen. Het gehele slavencontingent bedroeg dus (met inbegrip van vrouwen en kinderen) 141. Men lette echter op het sterk heterogene karakter dezer slavenbevolking. Er zijn slaven uit Guinea, Angola, Madagascar en Batavia. Later komen er nog verdere Aziaten (o.a. Bengalen) bij. Ze komen dus wel uit zéér ver uiteenliggende landstreken. Bovendien was hun „standing” niet gelijk. Men zal toch wel mogen aannemen, dat de slaven van de staf een — voor hun doen — bevoorrechte positie innamen, die misschien enigszins die van „bedienden” naderde ³³⁵. Het lijkt mij dan ook een gebrek ven HESSELING, dat hij de slaven te veel als één homogene (volgens hem Maleis-Portugees-„sprekende”) groep beschouwt. In werkelijkheid was de differentiëring sterker en de scheiding der groepen dieper dan bij de blanke bevolking. Immers de blanken kon men, ondanks hun verschillen, met slechts luttele uitzonderingen tot het Noordwest-Europese mensentype rekenen. Zo droeg dus de blanke groep veel meer het karakter van een gesloten front dan de bont geschakeerde slavengroep. Daarnaast en daartussen bewoog zich het onbestendige element der Hottentotten, de zigeuners van de Kaap, in de eerste periode onbruikbaar voor alle werk : men zou ze haast een „vijfde stand” kunnen noemen. Ook zij zullen wel hun contacten met de slaven hebben gehad, maar in elk geval spraken zij na weinig jaren, op hun manier, Hollands ; daarover is men het tegenwoordig wel eens.

M.i. is HESSELING in zijn boek over „Het Afrikaans” er wel in geslaagd aan te tonen, dat er aan de Kaap in de 17de en 18de eeuw veel (basterd-)Portugees is gesproken en (vooral nà de eerste periode) ook veel Maleis. Ook zullen er wel verschillende bewoners of passanten geweest zijn, die een mengsel van deze talen konden parlevinken. Maar het is HESSELING daarom nog niet gelukt, aannemelijk te maken,

³³⁵ Voor een definitief oordeel zou men een gedetailleerd onderzoek moeten instellen naar de kostprijs der slaven. Uit de nalatenschap-De Man koopt de Compagnie b.v. een Angoolse slaaf voor 80 Rijksdaalders en „1 do. meyt en kint” voor 70 Rijksdaalders. De waarde wordt door DU PLESSIS (Annale Stellenbosch XI (1933) B afl. 1, 19) aldus opgegeven : „'n Guinese slaaf is verkoop teen 100 gulde terwyl die Angoolse slawe teen 50, 62 1/2 en 75 gulde elk „na se groot of cleyn waren” verkoop is”.

dat „het” Maleis-Portugees als lingua franca heeft gediend voor de bewoners (’t zij volwassenen of kinderen) die voorbestemd waren Kaapse „blijvers” te worden.

HESSELING spreekt beurtelings van „een gebroken Portugese taal”, „het Portugees in zijn gebroken vorm”, „Indo-Portugees”, „basterd-Portugees”, „het Portugees in zijn gekreoliseerde vorm, „Neger-Portugees” en „Maleis-Portugees”. Een beeld kan men zich van die hypothetische taal, of liever talen, niet vormen omdat ze niet schriftelijk zijn overgeleverd. Het is echter duidelijk dat HESSELING hierbij voortdurend het door SCHUCHARDT beschreven „Malaioportugiesische von Batavia und Tugu” op de achtergrond van zijn bewustzijn heeft. Maar van de taal X, die als lagere omgangstaal aan de Kaap gebezigd zou zijn, weten wij eigenlijk niets. Wanneer HESSELING (Het Afrikaans 57) zich op VON WIELLIGH beroept : „Dié taal, dit is Maleis-Portugees, werd nog lang op die boereplase gepraat”, dan komt dat neer op een petitio principii, want VON WIELLIGH moet de karakterisering „Maleis-Portugees” aan HESSELING hebben ontleend. In Ons Geselstaal 35 (anno 1925) noemt v. W. die taal echter „gebroke Portugees”, wat ook aansluit bij zijn aanhaling uit THUNBERG, dat de [huisbediendes] „oor die algemeen of gebroke Portugees of Maleis spreek” [beide talen, zoals men ziet, duidelijk van elkaar onderscheiden]. Van de weinige citaten die HESSELING geeft, kan hij dunkt mij met DE HAAN zeggen dat het „echte trouvailles zijn waarnaar door ons vele jaren was uitgezien” (H. 25). Gaat men deze citaten na, dan blijken ze met slechts één uitzondering (op blz. 46) Portugees-zonder-Maleis-bijmengsel³³⁶ te zijn (anno 1685 op blz. 31, anno 1693 en 1706 op blz. 47, anno 1707 op blz. 49, begin 18de eeuw en anno 1747 op blz. 53, anno 1699 op blz. 54, omstreeks 1739 op blz. 56). Op blz. 46 geeft H. het zinnetje Maridi sini, Senior ! „koom doch tot mij, mijn Heer”, dat men toch bezwaarlijk alleen om de aanspraak Senior „Maleis-Portugees” kan noemen en dat dan ook door de schrijver FRIKIUS³³⁷ als „Maleis” wordt bestempeld.

Nu ontkent HESSELING niet, dat er in de literatuur — in overeenstemming met deze citaten — nimmer sprake is van een uit Maleise en Portugese bestanddelen bestaande mengtaal : „Wel wordt hier en elders van twee talen gesproken, maar ’t is niet twijfelachtig dat in de practijk veeleer sprake was van een mengsel, voornamelik uit die

³³⁶ Dat wil nog niet zeggen : „zuiver” Portugees.

³³⁷ FRIKIUS wordt echter voor apokrief gehouden. Zie BOSMAN 58 noot : „Theal, Hist. of S. A. II 361 sê egter van FRIKIUS : „(he) is either given to exaggeration and falsehood or never was here at all”. Prof. BLOMMAERT beskou sy reisverhaal as ’n verdigsel”.

talen gevormd" (24). In noot 2 op blz. 24 merkt H. op dat een woordverbinding als Maleis-Portugees modern is en wekt daarmee onwillekeurig de voorstelling, als zou de 17de-eeuwer bij gebrek aan de nodige taalmiddelen door een tweehed hebben moeten aanduiden wat inderdaad een eenheid (zij het ook een mengsel) was. Het komt mij voor, dat H. hier zijn denkwijze van twintigste-eeuws filoloog projecteert op de 17de-eeuwse koloniale toestanden. Toegegeven dat een term Maleis-Portugees alleen „modern" kan zijn, ligt dat dan niet daaraan dat dergelijke koppelingen eenvoudig buiten de begripssfeer van de 17de-eeuwse zeeman lagen? Maleis en Portugees waren begrippen, waarmee men kon opereren. Was het niet het echte Maleis of het echte Portugees dat men hoorde (of sprak), dan waren er immers talrijke mogelijkheden om dat te kennen te geven (passar-Maleis, slaven-Portugees enz., te veel om op te noemen). Voor de samenstellende delen van dergelijke hulptaaltjes zal men zich weinig geïnteresseerd hebben — al had de 20ste-eeuwse filoloog dat gaarne anders gewenst. HESSELING's gedachtengang is m.i. in strijd met de wijze waarop telkens èn van het Maleis èn van het Portugees gewag wordt gemaakt. Zo volgen ook in geen van de drie lijstjes van talen die de op blz. 35 vermelde tolken machtig zijn, de namen Maleis en Portugees op elkaar. In het proces tegen de Chinese dievenbende, vermeld op blz. 48, wordt de bekentenis vertaald „zoo in de maleydzee als portugeeze taale". Zie trouwens ook de zoëven aangehaalde mening van THUNBERG.

HESSELING moet dan ook erkennen dat „de tolken van het gerechtshof èn Maleis èn Portugees hebben gesproken", maar hij voegt er enigszins skeptisch aan toe: „'t Blijft de vraag hoe dat Portugees van de mandador JOHANNES KEMP geluid zal hebben". Een vraag die men trouwens ten aanzien van alle andere „vertolkingen" van die tijd en in dat land kan stellen, maar die het feit niet vermag te verdoezelen, dat men in de juridische practijk van de Kaap twee talen: het Maleis èn het Portugees duidelijk diende te onderscheiden.

De immigratie van slaven begon in 1658 met een aanvoer van slaven van de westkust. Met enige nadruk polemiseert HESSELING 38 tegen BOSMAN, die van mening is dat deze mensen niet Portugees hebben gesproken: „Die veronderstelling is baie onwaarskynlik, aangesien ons weet dat sulke slawe meestal in die binnelande gevang en aan die kus verkoop is", zegt BOSMAN 53. Maar aangenomen dat HESSELING gelijk heeft, dan hebben ze toch geen Maleis gekleurd Portugees gesproken. Ook H. zal toch wel niet aannemen, dat de Portugezen onder elkaar aan boord „Maleis-Portugees" spraken. Het was een noodtaal voor het verkeer met Maleis-sprekende mensen; aan de kust

van Afrika was een andere adaptatie nodig. Deze Afrikaanse slaven kunnen op zijn hoogst enigszins vertrouwd geweest zijn met het Portugees, dat „sedert anderhalve of twee eeuwen [toen de Portugezen dus in het geheel nog niet in Indië waren] in gebruik was van heel 't grote gebied waartoe Angola behoort" (H. 39). Men vergelijk hierover SCHUCHARDT, Allgemeineres über das Negerportugiesische in Zfrph. XII (1888) 252 vv. SCHUCHARDT onderscheidt hierin nog een noordelijke van een zuidelijke „Gruppe von negerportugiesischen Mundarten". Het Portugese element overheerst er geheel het inlandse, ook in de woordenschat. Van Maleis wordt niet gerept. Men zie reeds de algemene titel dezer opstellen: „Beiträge zur Kenntnis des kreolischen Romanisch".

Indien dus werkelijk de bekende „draai" in het Afrikaans (H. 64 noot 2) in deze jaren zou zijn gekomen, zou dit een draai moeten zijn geweest in Portugese (Romaanse), niet in Maleise, richting.

Hoe staat het nu te dien opzichte met de taalfacten? HESSELING geeft allereerst, op blz. 68 het lijstje van LEIBBRANDT met 150 „woorden, allen aan de Kaap bekend, waarvan sommigen in 't Kaapsch dialect het burgerrecht hebben verkregen". Van deze zijn er negen met een P (Portugees) gemerkt, te weten: *reaal* (algemeen-Europese ontleening), *kamesa* (thans onbekend), *maskie*, *millie*, *pataca* (thans onbekend), *sambreel*, *kraal*, *trabalho* (*trawal*, thans verouderd), *tamanho* (thans *tamaai*). In het door HESSELING zelf samengestelde lijstje van 93 woorden tel ik er 36 met een P gemerkt. Daaronder zijn er, waarvan de Portugese oorsprong niet vaststaat, of die ook via het Hollands kunnen zijn ontleend (ik denk o.a. aan *bottel*, *broesa*, *Josi*, *kraal*, *paai*, *ta* (*ta*)). Maar ook al zouden we er geen enkel als direct-Portugese ontleening moeten schrappen, dan wekt hun aantal nauwelijks verbazing, als we bedenken, dat het Portugees toch min of meer als wereldtaal³³⁸ was te beschouwen.

In de vormleer van het Afrikaans ziet H. trouwens ook meer Maleise dan Portugese invloeden. Ik laat nu even daar, in hoeverre die vaststaan (zie beneden blz. 283 vv.), maar acht het in allen gevalle onjuist, dat telkens stilzwijgend wordt geredeneerd: „Maleis wil zeggen: Maleis-Portugees". Terecht kent HESSELING 113 groot belang toe aan een „taalbotsing" en aan een plotselinge aanraking met een groot aantal anderssprekenden. Maar die botsing wordt door H. te laat gedateerd, in zoverre dat de eerste aanraking toch met de Afrikaanse inboorlingen

³³⁸ Op blz. 92 zegt H.: „Het trof mij ook dat in de *Kaapse Stukken* elk oogenblik gesproken wordt van *anno passado*, zelden of nooit van *anno passato*". Een dergelijke schrijfgewoonte zal toch met het Maleis-Portugees wel niets te maken hebben. Hetzelfde geldt van de gebruikelijke naam der kolonie: *Cabo de boa Esperance*" (zie daarentegen H. 33).

heeft plaats gevonden. Bovendien is HESSELING van mening „dat niet langzame infiltratie, geen langdurige aanraking met een vreemd idioom, maar veeleer een plotseling contact, een botsing, het eigenaardige van het Afrikaans verklaart” (58). Nu is toch juist bij het Maleis in de latere periode veel meer sprake van „langdurige aanraking” dan van „plotseling contact” en de „botsing” is juist veel meer toepasselijk op de Hottentotten, die (dat valt nu eenmaal niet te ontkennen) toch de eerste inboorlingen waren, waarmee de Europese immigranten in aanraking kwamen.

Aldus is klaarblijkelijk ook de opvatting van ADRIAAN VAN RHEEDE, die in 1685 als Kommissaris-generaal der O.I.C. aan de Kaap aanwezig was. HESSELING haalt nl. op blz. 106 een citaat van VAN RHEEDE aan, waarin deze o.a. constateert dat „de Hottentotten de Nederduitse taal leren, maar deselve op haer manieren zeer krom en bijnae onverstandelijck spreken, soo volgen de onse haer daer in nae, ja soodanigh de kinderen van onze Nederlanders haer dat mede aenwendende ³³⁹ een gebroken spraek gefondeert werd”. Met grote instemming sluit H. zich aan bij de constatering van deze „sterk afwijkende taal onder 't jongere geslacht”, maar — aldus H. — „de verklaring van die waarneming neem ik niet over, want zij strijdt met de geschiedenis” [lees veeleer: met de Maleis-Portugese theorie]. Ten onrechte maakt HESSELING hier verschil tussen een waarneming (die hij zonder meer aanvaardt) en een verklaring daarvan (die hij verwerpt). De mededelingen van v. R. moeten toch worden opgevat als feiten die op waarneming (van hemzelf of van zijn Kaapse zegslieden) berusten. Men kan ze cum grano salis opvatten zo men wil, maar het is m.i. niet geoorloofd, er één ding als „waarneming” uit los te maken en de rest als persoonlijk commentaar te verwerpen. Trouwens men verlieze niet uit het oog, dat het hele citaat betrekking heeft op de taal der Hottentotten en wat ermee samenhangt.

M.i. wordt de „Maleis-Portugese theorie” op de spits gedreven, als H. opmerkt „uit de laatste woorden van VAN RHEEDE zou ik eerder opmaken dat het Hollands dat zij van de vrijburgers hoorden al geen „zuiver Nederduits” meer was. In het verband van H.'s betoog moet dat aldus geïnterpreteerd worden, dat de volwassene Hollanders er omstreeks 1685 al toe waren overgegaan een „Maleis-Portugees” gekleurd Hollands aan de Hottentotten te leren. Dit komt mij onaannemelijk voor ³⁴⁰. Uit alles blijkt, dat het Hollands aan de Kaap,

³³⁹ Hypercorrect voor: aanwendende.

³⁴⁰ Bij de volwassen vreemdelingen (immers „taalkinders”) is het een ander geval, al zal hun taal wel niet „Maleis-Portugees” gekleurd geweest zijn. Ik denk aan typen als F. DE SMIT en vooral aan MEERHOFF (die met een Hottentottin gehuwd was).

ondanks de vreemde overmacht zich krachtig — men kan zeggen : met een zekere intolerantie — handhaafde. Al heeft de oude spreektaal in de meer en meer ongelijk wordende strijd menige veer moeten laten, het overwegend Hollands karakter is gehandhaafd tot op de huidige dag. Boven werd reeds aangetoond, dat het Afrikaans in sommige opzichten zelfs „Hollandser” is dan onze huidige Hollandse omgangstaal.

Zeer wel aanvaardbaar echter lijkt me de constatering van VAN RHEEDE, dat de aan de Kaap geboren kinderen, onder invloed van het vreemde Hollands dat zij hoorden, omstreeks 1685 al tamelijk krom praatten. Of de Afrikanisering aanvankelijk mede in Hottentotse richting ging, wie zal het zeggen? Waarom zou v. R. juist met dit deel van zijn waarnemingen ongelijk hebben?

Na de aanraking met de Hottentotten volgde chronologisch het contact met de Westafrikaanse negers (die zoals we boven zagen misschien een woordje Portugees — niet Maleis-Portugees — kenden, wat nog niet wil zeggen dat zij het geregeld spraken). Daarna kwam de bonte mengeling van slaven, chronologisch het eerst (in 1663, BOSMAN 56) de mensen uit Madagascar, wier taal men in 't geheel niet kon verstaan (HESSELING 37 en 35 noot 1). Voor verdere cijfers vgl. vooral BOSMAN 56 vv. Hij constateert : „Ons sien dus dat voor 1677, toe daar al minstens 710 Afrikaanse en Madagaskarse slawe aangevoer was, alleen enkele slawe en bandiete uit die Ooste aan die Kaap gebring was”. Terecht concludeert BOSMAN 57 : „Uit dit alles kan, dunk my, besluit word dat Maleis-Portugees as slawetaal tot 1677 aan die Kaap geen rol gespeel het nie”.

In ons betoog hebben we de termijn, die we in de titel van het tweede deel van ons hoofdstuk stelden (zie blz. 237), nu al ruim een decennium overschreden en we willen dus over de mogelijkheden voor de jaren na 1677 kort zijn. Met de toevloed die toen uit het oosten gevolgd is zal ook een groot percentage Maleis-sprekenden zijn binnengekomen. Uit HESSELING's eigen mededelingen moet men echter opmaken, dat het oostelijk gebied, waaruit men slaven betrok zich op zijn minst uitstreckte van Voor-Indië tot de Molukken, d.w.z. over een afstand als van Engeland tot de Oeral. We zullen ons niet verdiepen in de veelheid van idiomen over een dergelijk uitgestrekt gebied, noch in de diverse articulatiegewoonten. HESSELING zegt o.a. op blz. 37 : „Welke taal spraken nu die slaven? Over de taal van de mannen en vrouwen uit Bengalen, de kust van Coromandel enz. is men het eens : die was 't Maleis-Portugees van Indië”. Dat lijkt me weer al te veel naar de Maleis-Portugese kant toegerekend. Gesteld al het allergunstigste geval, dat deze mannen (en vrouwen) uit de grotere haven-

plaatsen werden opgelicht (wat niet zo zeker is ; zie boven BOSMAN's constatering ten aanzien van de Westafrikaanse slaven), „spraken” zij dan werkelijk „Maleis-Portugees” ? De Voor-Indische handelaars en havenarbeiders zullen een hap en een snap van een Maleis-gekleurd Portugees hebben opgedaan, maar men zal toch wel slaven en slavinnen uit de landbouwende bevolking hebben geprefereerd. Reeds om zuiver practische redenen moest het ongewenst zijn om de handelaars en havenarbeiders door mensenroof uit eigen milieu schichtig te maken : men had deze mensen immers voor andere doeleinden nodig. Er waren trouwens gebieden in Azië, waar hongersnood endemisch was, wat inhield dat plattelands mensenmateriaal als het ware tegeef was.

Van de aldus bijeengegaaarde landbouwende elementen nu mag men wel aannemen, dat ze aanvankelijk nòch Maleis nòch Portugees verstonen. Ze zullen er op reis het een en ander van hebben opgevangen, maar dat is toch nog wat anders dan het „spreken” van die taal. Het is van belang daarop de aandacht te vestigen, omdat juist de eerste gemengde huwelijken (1656 en 1658) betrekking hebben op een „Catharina van Bengalen” en een „Maria, geboortig van Bengalen” (H. 40, zie ook boven blz. 250 nr 197), die HESSELING kennelijk indeelt bij de Maleis-Portugees-„sprekende” groep. Van de laatste wordt trouwens uitdrukkelijk gezegd, dat ze „de Nederduytse tale volcomentlijcq niet alleen verstaet, maer oocq duydelicq spreekt”.

Is dus de aanwezigheid van een „Maleis”-Portugees anno 1664 onwaarschijnlijk, anderzijds staat het vast dat er aan de Kaap reeds Maleise (en Portugese) woorden in omloop waren, vóór er nog een slaven-element (laat staan een Maleis slaven-element) van beslissende betekenis aan de Kaap was. Immers, zowel VAN RIEBEECK als FREDRICK DE SMIT en PIETER VAN MEERHOFF ³⁴¹ bedienen zich, als een zeer natuurlijke zaak, van Maleise en Portugese woorden ³⁴² als :

assegaai (eerste datering 1598 : *Assagayas*)

backaleyen (Reizen I 93)

beschaeringe (Reizen I 91), vgl. HESSELING 91 *pitsjaeringh* ‘bijeekomst, scheepsraad’

champantjes D II 464 (eerste datering 1595 : *Champana*)

kabriesen (Reizen I 86), zie BOSHOFF, Et. Wb. onder *karba*

combaers (eerste datering 1639), volgens WNT „vermoedelijk een verbastering van port. *coberta*, *deken*”

³⁴¹ Nadere bijzonderheden omtrent de taal dezer drie auteurs beneden blz. 289 vv.

³⁴² Voor de eerste datering in Nederlandse bronnen moge ik verwijzen naar J. DELATTRE, De invloed van het Spaans en het Portugees op de Westeuropese Talen (Levende Talen (Brussel) nr 11).

koraalen als sieraad (Reizen I 77), eerste datering 1644 : *corall*, *Coraal*, *Coral*

coraele kafferkraal (Reizen I 82) uit Port. *curral*

lemoenboomties D II 52

Mardijkers D I 22

milie D II 336, 602, 465

moveeren (Reizen I 68) Zie ook HESSELING 34. Volgens Du P. SCHOLTZ geen ontleening uit het Portugees. Zie TWK XIV (1935/6) 23—4.

negerij bij VAN MEERHOFF

ompaggeren D II 45

passado geregeld in D

pega pega D III 190

ritsjens 'Spaanse peper' D I 399

soebat D II 449, *gesoubat* D III 228, *soubaster* off *flickfloyster* D II 486

in troue 'in ruil' D II 327, zie HESSELING 92

Ten aanzien van deze en dergelijke Portugeese en Maleise woorden staan BOSHOFF en HESSELING tegenover elkaar : Dr BOSHOFF noemt alle woorden, waarvan hij het bestaan kan aantonen in Nederlandse geschriften, opgesteld vóór 1657 „erfgoed” (HESSELING 72). Daarentegen zegt HESSELING : „Hoe kan men geloven dat de vreemde woorden van schrijvers uit en over Indië in de 17de eeuw als 't ware onmiddellijk in gebruik kwamen bij de Hollandse burgers en landbouwers die in hoofdzaak de stamvaders zijn van 't Afrikaanse volk” (H. 72). HESSELING gaat hier uit van het axioma, dat de „stamvaders” het Kaapse karakter van het Hollands hebben bepaald. Men bedenke dat anno 1664 (na 12 jaren kolonisatie) op een bevolking van 321 blanken in het geheel 26 stamvaders en -moeders geboekstaafd zijn waarvan slechts 2 à 3 „Hollanders” (op een totaal van 17 „Nederlanders”).

Aangenomen dat er in 1664 nog geen „Afrikaans” in Zuid-Afrika werd gesproken, dan sluit dat toch een zekere „usus” in taalkundige zaken niet uit. Die usus werd niet in de eerste plaats bepaald door de „eenvoudige Hollandse burgers en landbouwers” maar door hen, die in het openbare Kaapse leven op de voorgrond traden : de staf, de ontdekkingsreizigers enz.

Dat woorden als *backalayen*, *lemoenen*, *koraal* (in de dubbele betekenis), *milie*, *negerij* bij de leidende personen reeds „leefden” blijkt uit hun geschriften. Een samenstelling als *ompaggeren* zou VAN RIEBEECK niet kunnen vormen, als *pagger* in zijn kring niet een volop gebruikelijk woord was. Niet Maleiers of Portugezen, en nog veel minder „Maleis-Portugees”-sprekende slaven hebben deze woorden naar Afrika gebracht, maar de koloniale Nederlanders, te allen tijde gesteund door zich van het Nederlands bedienende buitenlanders. Dat BOSHOFF en

D. B. BOSMAN dit soort van woorden als erfgoed opvatten, kan ik nauwelijks als een tekortkoming beschouwen. Als men slechts duidelijk beseft, dat er niet alleen van stamouders te „erven” viel, maar ook van de vele pioniers die er buitendien aan de Kaap waren, dan behoeft men niet meer over de terminologie „erf” goed te vallen.

Ik vestig er de aandacht op, dat bovenstaand lijstje stellig voor uitbreiding vatbaar is. Bij het doorlezen der bronnen heb ik mijn aandacht slechts terloops op deze kwestie gericht. Een definitief oordeel zal men zich trouwens eerst kunnen vormen, wanneer de Malayismen uit onze koloniale literatuur volledig bijeengegaard en nauwkeurig gedateerd zijn. Ten aanzien van de Portugese ontleningen koester ik goede verwachtingen van de heer DELATTRE, die ons een dissertatie over „De invloed van het Portugees op de woordenschat van het koloniale Nederlands (Oost-Indië, Zuid-Afrika en Brazilië)” belooft.

Ook verschillende eigenaardigheden in de vormleer, die HESSELING 116 vv. min of meer stellig aan Maleis-Portugese invloed meent te kunnen toeschrijven, zijn trouwens reeds vóór de komst der Maleise slaven, op zijn minst *i n t e n d e n t i e*, aanwezig. Ik laat de punten die H. onder *a—g* opsomt even de revue passeren en voeg er nog een punt *h* aan toe, dat H. 126 vermeldt.

a. Het lidwoord

PIETER VAN MEERHOFF verwacht reeds *de* en *die*. Wanneer hij schrijft : *de* resterende van ons goed, *de* Journael, onse cours N : O 't O : genomen vervolgd en de soe omtrent 3 uren, de namaquas . . . *de* op de jacht hadden geweest enz., wij hadden haest niet een beest de meer over wegh kosten, dan zal men *de* als een verkapt *die* mogen beschouwen. Nonchalance ten aanzien van de *het*-woorden ook bij F. DE SMIT : sijn wy haest op *de* (lees *het*) hoogste deses berch gecoomen.

b. Het zelfstandig naamwoord

Bij de omschrijving van de genitief van het zelfstandig naamwoord door middel van het bezittelijk voornaamwoord denkt HESSELING 118 aan het voorbeeld van het creools-Portugese *Pedro suo filho*. Deze constructie komt echter reeds bij VAN MEERHOFF voor ³⁴³ : *deze Capitayn sijn corael* 22. HESSELING 119 ontkent trouwens niet de door J. J. LE ROUX (Afr. Sint. 98) geopperde mogelijkheid van Hottentotse invloed op de Afrikaanse constructies (HESSELING 119). In dit verband is het van belang, te weten, dat VAN MEERHOFF een Hottentotse vrouw had.

c. Het persoonlijk voornaamwoord

Het mogelijke geval *ons* (nom.) bij VAN RIEBEECK (zie blz. 305) zij hier reeds pro memorie vermeld.

³⁴³ Toevallig viel mijn oog op het tweemaal voorkomende *volgens die Hottentots haer seggen* in het facsimile van een brief van 1705, dat is afgedrukt in Kultuurgesk. II 5.

d. *Het betreffende voornaamwoord*

Ik vestig er de aandacht op, dat *dat* reeds vroeg een aanzienlijke verwijding van gebruikssfeer heeft gekregen. Zie WNT III 2517: De nom. onz. enk. *dat* kan voor alle geslachten staan, wanneer daarop volgt een vorm van een koppel-ww. met een praedicaatsnomen... Bij een der Magistraats-personen der stad... *dat* een goed vriend van hem was". Ik kan er nog het meervoud bijvoegen: twee zonen dat advocaten zijn (brieven van Maria van Reigersberch ed. ROGGE 71). Een verschuiving *dat* > *wat* valt ook in het huidige Nederlands waar te nemen, maar de historische wortelen zullen verder nog moeten worden blootgelegd.

e. *De aanwijzende voornaamwoorden hierdie, daardie enz.*

Als in de taal van VAN MEERHOFF *de* en *die* waren samengevallen, was ook de weg vrij voor *hierdie, daardie* enz.

f. *Het vragend voornaamwoord*

Watter en *waffer* zijn ook blijkens HESSELING zuiver Nederlands. *Waffer* vindt men reeds in het Haagse Woordenboekje (Ts LVII (1938) 28) geboekstaafd. De inhoud van de reisverhalen is echter van dien aard, dat deze beide vragende woorden zelden voorkomen.

g. *Het werkwoord*

Zowel bij F. DE SMIT als bij VAN MEERHOFF zijn reeds sterke vereenvoudigingen in de vervoeging ingetreden. Enkelvoud en meervoud der zwakke praeterita zijn vaak samengevallen. Ook bij het sterke praeteritum constateert men vaak singularis-vorm met pluralis-betekenis. v. MEERHOFF gebruikt *is* veelvuldig voor het meervoud (zie beneden). Wat het „verdwijnen van het imperfectum” betreft (HESSELING 123), v. MEERHOFF bedient zich herhaaldelijk van het perfectum: int marcheren *is* van ons twee camelen *gesien* [zagen wij], voormiddachs *is* daer weder omtrent 30 hottentots by ons *gecomen* [kwamen er]. Evenzo bij F. DE SMIT: naer een uyr wachtens *syn wy* weder dadelijck *vertrocken* [vertrokken wij]. Zie verder beneden.

h. *Het wegvallen van t*

Het „wegvallen van de slotmedeklinkers in woorden als *herfs, vernuf, sug* enz. dat zo typies is bij Hollandssprekende sinjo's" is reeds gewoon bij FR. DE SMIT (*heeff, hooff, nach, naerich, ontpack*). De grote vitaliteit van het verschijnsel blijkt uit hypercorrecte vormen als *elft* 'elf', *loopt* 'loop' (subst.).

HESSELING zegt op blz. 5: „Wij moeten er ons mee vergenoegen als grondslag te nemen het Hollands van de eenvoudige burgerij der zeventiende eeuw”; op blz. 72 spreekt hij iets vollediger van „de eenvoudige Hollandse burgers en landbouwers die in hoofdzaak de stamvaders zijn van 't Afrikaanse volk”. In de meeste

streken van ons vaderland is nl. tussen de taal van de „boeren” en „burgers” een vrij groot verschil, zo zelfs dat de steden en stadjes op dialectkaarten nogal eens enclaves vormen (die intercommunaal veelal verwant zijn). Nu staat het m.i. vast, dat er in het Afrikaans een aantal echte Zuidhollandse b o e r e n woorden zijn blijven leven (zie blz. 206 v.), maar anderzijds is het „burgerlijk” (d.w.z. stedelijk) dialectisch element in het Afrikaans toch ook nog wel aan te tonen. Zo heb ik een vermoeden, dat het veelvuldig achterwege laten van de *t* in woorden als *herfs*, *vernuf*, *sug* enz. aan typisch stedelijk-Zuidhollandse invloed moet worden toegeschreven en niet aan inwerking van het Maleis. Als ik wel ben ingelicht, berust trouwens het wegvallen van de *t* in de taal der sinjo's op de Maleise klankwet, dat niet twee consonanten achter elkaar kunnen worden uitgesproken. Maar in het Afrikaans valt de *t* (evenals in de Zuidhollandse steden) voornamelijk af na spiranten. Zo zijn bv. Indonesische vormen als *presiden* in het Afrikaans geheel onbekend. Mocht er ten aanzien van dit verschijnsel van Maleise m e d e-involed sprake zijn, dan verlieze men niet uit het oog, dat die zich voornamelijk uitstrekt over gevallen die óók (burgerlijk-) Zuidhollands zijn.

Onder nawerking van de romantiek (die de eigenlijke stimulans heeft gegeven tot het onderzoek der tongvallen) heeft de plattelander, meer in 't bijzonder de boer, bij het dialectonderzoek steeds in het centrum der belangstelling gestaan. Tot op de huidige dag wordt in dialectologische verhandelingen dan ook aan de „burger” eigenlijk weinig „recht van spreken” toegekend. Ik geloof, dat men in dit opzicht zijn opvattingen enigszins dient te herzien; het zou toch wel heel bevreemdend zijn, dat de burger, die het karakter der Nederlandse cultuur in zo ruime mate heeft bepaald, in taalkundige zaken zo weinig mee zou tellen. Dat door bemiddeling van burgerlijke „intellectuelen” verschillende malayismen (en Portugese ontleningen) aan de Kaap zijn „gebracht” werd boven reeds aangetoond. De taal van een laat-18de-eeuwer als TRICHARDT bevat allerlei deftige termen en vreemde woorden die kennelijk afkomstig zijn uit dezelfde bron als waaruit ook VAN RIEBEECK, DE SMIT en VAN MEERHOFF zo ruim schepten. Ten onrechte meent men veelal, dat dit taalmateriaal niet „geleefd” heeft. M.i. was het aan de Kaap wel degelijk in gebruik, al behoorde het dan niet tot het „dialect” en al „leefde” het anders dan de dagelijkse omgangstaal. Ik ben dan ook geneigd om aan te nemen, dat de taal van TRICHARDT enigszins simplistisch uitgedrukt, in rechte lijn van het „Riebeecks” afstamt, al wil ik wel toegeven, dat er herhaaldelijk injecties vanuit de ambtelijke Kaapstad nodig geweest zullen zijn om haar in „leven” te houden. Waarom zou het a priori uitgesloten zijn, dat deze burgerlijk-stedelijke invloed ook in de klankleer zijn sporen heeft achtergelaten?

Omtrent de geografische verbreiding van de weglating van *t* in de huidige stedelijke dialecten kunnen we ons met behulp van het materiaal-AG oriënteren :

Men kent het verschijnsel uit *Den Haag*, voor welke plaats ik de volgende vormen noteerde : *heef, gevgaag*³⁴⁴, *gezeg, nie, hei dgaag* (draagt), *knech, bguifof, jach, gewees, gepluk, hei slaap, hei neemp, je dach, ik wis, hoof, lich, hei pleech, hei plach, bies* (biest). Voor *Rotterdam* vond ik *hei draag(t), hei vraag(t), gevraag(d), krach(t), ach(t), hei broch(t), gebroch(t), knech(t), rech(t), juus(t), dors(t), hei zoch(t), hei von(d), ik wor, gehuch(t), luch(t), hei zoek(t)* met de opmerking dat de *(t)* misschien in 't afzonderlijk woord helder wordt uitgesproken maar in de zin bijna, soms geheel, wegvalt. Blijkens de *Leidse* vormen *hoof, gevraag(d), grach(t), krach(t), ach(t), knech(t), rech(t), zoch, gezoch* is het verschijnsel ook te *Leiden* bekend, al is het niet (meer) in die mate als in *Den Haag*. Voor *Gouda* is de *t* over 't algemeen goed ingevuld, maar dat hij wel enigszins „los” zit, blijkt uit de opmerking *ai vraeg* (soms zonder *t*) terwijl ook bij 'acht, recht, zoekt, lucht, hij zocht' wordt opgemerkt „soms zonder *t*". In een geval als dit zal men moeten rekenen met de mogelijkheid, dat de hebbelijkheid van het weglaten ten slotte zal zijn overwonnen door school- of leestaal-invloed³⁴⁵.

Overigens zijn de oostelijke Zuidhollandse stadjes sterk in het weglaten van de *t*. Algemeen bekend is dit verschijnsel trouwens voor de stad *Utrecht*, waarvoor ik noteerde : *haoverkis, bruifof, jach, gewis* (geweest), *gepluk, hij slaop geruss, je dach, ik wis, hof* (hoofd), *lich, ik dors, hij plig* (pleegt), *hij plaech, hij kek* (kijkt), *hij draog* (draagt), *hij vraoch, grāch, krāch, ach* (acht), *broch, gebroch, knech, rech, gerus*. Principieel op hetzelfde standpunt staan *Woerden* E 184 met *aach* (acht), *kneg, reg* (recht), *zoch-ezocht, kluch, gehuch* enz. *Schoonhoven* K 20: *grach, krach, ach, broch, gebroch, knech, rech* enz., *Gorinchem* K 99 : *hai draog, grach, krach, ach, broch-gebroch, dors* enz., *Dordrecht* K 94 : *hy ga, ze draag, bruyloff, jach, gepluk, hij neem, ik doch, haverkis* enz. Dank zij de vriendelijkheid van Prof. GROOTAERS was ik in de gelegenheid ook het materiaal-Willems voor *Culemborg* in te zien. Jammer genoeg is het questionnaire slechts zeer gedeeltelijk ingevuld met de toelichting : „De woorden dezer reeks volgen allen

³⁴⁴ De invuller van het Haagse formulier heeft de „brouwende” *r* steeds door *g* weergegeven.

³⁴⁵ Op dezelfde wijze zijn de oude Amsterdamse vormen *hangt, mangt* enz. (welbekend uit vele kluchten) door de normale uitspraak *hand* en *mand* „overwonnen”. Ik zie althans geen mogelijkheid deze regressie „fonetisch” te verklaren.

de gewone taalregels ; als een uitzondering voorkomt zal die worden aangeteekend". Voor ons doel van belang is de opmerking : „De *t* vóór [bedoeld is : na] een scherpen medeklinker als sluitletter staande wordt doorgaans niet gehoord b.v. *hij heef (t)*, *dors (t)*, *hij heef (t) et op de bors (t)*. Zo zegt men ook *ik eers (t) dan gij, bes (t) mogelijk*. Ook wordt uitdrukkelijk *niet* voor 'niet' opgegeven.

Nu is het zeer karakteristiek, dat het platteland, dat tussen Schoonhoven, Dordrecht en Gorinchem in ligt, d.w.z. de Alblasserwaard, de *t* juist over 't algemeen goed laat horen³⁴⁶. Verder is mij uit eigen opnamen te Leksdmond K 34, Meerkerk K 28 en Nieuwpoort K 25 gebleken, dat men in die dorpen de *t* handhaaft, terwijl men er heel goed bij wist te vertellen, dat men in Vianen (stad) K 30 en Schoonhoven (stad) K 20 erg worstelde met de *t*.

Samenvattend komen we tot de conclusie, dat de kiemen van vrijwel alle taaleigenaardigheden, waarvan HESSELING Maleis-Portugese herkomst vermoedt, bij het begin der 60-er jaren reeds aan de Kaap zijn te constateren. Zomin als het „Zuidhollands" aan de Kaap er door de stamouders behoeft te zijn „in"gebracht, evenmin behoeven de Maleise en Portugese woorden alle van de slaven afkomstig te zijn. Wat de „Maleis-Portugese" invloeden betreft, zij zullen voorlopig duidelijk moeten worden onderscheiden in Maleise en Portugese invloeden (waarvan de Hollanders-zelf trouwens veelal de eerste bemiddelaars waren).

Het is jammer, dat HESSELING, die ons inzicht in de geschiedenis van het Afrikaans zo heeft verrijkt en wiens scherpzinnige waarnemingen mij in menig opzicht ook heden nog treffend juist schijnen, met zijn „Maleis-Portugees" opereert, als ware het een grijpbare realiteit. Waar hij één bron meent te zien, zijn er in werkelijkheid op zijn minst³⁴⁷ vier : Maleis, Portugees, Hollands en Hollands van (Europese) vreemdelingen (deze laatste van de aanvang af).

HESSELING's visie van één samengekoppelde Maleis-Portugese groep moet noodzakelijk leiden tot een over-accentuatie. Immers, wie meent, dat duurzame Portugese invloeden zijn uitgegaan van Maleis-sprekenden en dat alle Portugees-geïncultureerden er tevens een Maleis-gekleurde omgangstaal op na hielden, die telt dubbel ten voordele van het „Maleis-

³⁴⁶ De enige gevallen zonder *t*, die ik noteerde, zijn *broch* en *zoch*, maar aangezien men daarnaast *gebrocht* en *gezocht* schrijft, kan hier wel sprake zijn van analogie-formaties naar andere praeterita.

³⁴⁷ De mogelijke invloed van Hottentots-Hollands zij hier alweer pro memorie vermeld.

Portugees". Dat de mogelijke invloed der vele andere vreemdelingen daarbij in het gedrang komt, is duidelijk.

Men kan zonder meer toegeven, dat het Maleis aan de Kaap een belangrijke rol heeft gespeeld en ook het Portugees : de vele ontleende woorden zijn daar om het te bewijzen. Maar dat deze beide talen-invereniging de hoofdrol zouden hebben gespeeld bij de veranderingen in klankleer en grammaticaal systeem, is daarmee nog niet aangetoond. Naast de radbrakers-op-(basterd-)Portugese grondslag en die-op-Maleise-grondslag was het aantal radbrakers-op-Westeuropese-grondslag groot en invloedrijk. Daar zij in de eerste periode reeds op zijn minst $\frac{1}{3}$ der b l a n k e bevolkingsgroep vormden, dient men (gezien nu eenmaal het feit, dat de taal der blanken is veranderd) met hun invloed op de taal van het opgroeiend geslacht ook ter dege rekening te houden.